

Lunds universitet

Historiska institutionen

HISK37

Examinator: Wiebke Kolbe

Handledare: Per Anders Rudling

Ventileringsseminarium: 2023-05-29, 10:15, C215

"Ett folk och flera folk"¹

*En studie av hur Jugoslavien har konceptualiserats i svensk reselitteratur
1896–1916 & 1954–1980.*

¹ Schultz, Hans Joakim & Meyer, Torben J. (red.), *Turen går till Jugoslavien*, 1. uppl., 2:a tryckning, Gebers Förlag AB, Stockholm 1964, s.3.

Abstract

Since the 1950's, mass tourism has become a considerable part of modern western culture. Examining where, why and how people have traveled can tell us a lot about people's habits and cultural frames of reference. Yet, the area of tourism history is fairly uncharted, with travelogs being one of the more prevalent objects of interest for academic research. Research focused on travel guides and travel catalogs have mainly focused on nations such as the Soviet Union, Spain, and the U.S.A. Western tourism towards Yugoslavia has been fairly neglected in comparison, especially in a Swedish context. This essay aims to fill that gap of knowledge by examining how Yugoslavia has been portrayed in Swedish travel literature between 1896-1916 and 1954-1980. Another purpose of this essay is to examine what selling points were used to advertise Yugoslavia as a tourist destination to Swedish customers between 1954 and 1980. The source material used consists of travelogs, several travel catalogs as well as one travel guide. The material is subject to a qualitative study and analyzed with the help of Maria Nikolaeva Todorova's theoretical concept "balkanism" in order to shed light on how Yugoslavia is constructed in western discourses. Additionally, Associate Professor of European History at the University of New England, Eric G.E. Zuelow's concept "tourist gaze" is applied in order to emphasize the commercial nature of the travel guides and catalogs. The essay found that the portrayal of Yugoslavia in the travel literature examined has, for the most part been fairly ambivalent. The republic has been portrayed as one unified country containing the cultural influences of several other countries. The most common depiction of the country was as a bridge between the East and the West and containing influences from the Roman Empire, Austria-Hungary and Italy as well as the Byzantine and Ottoman Empire. All of these historical, cultural, and in turn, religious influences being gathered in one country was also one of the main selling points in up until the 1970's. From the second half of 1970's and onwards the main selling point shifted from underlining the heterogenous nature of the country to focusing on trips centered around sunbathing, swimming and relaxation. In place of trips around the whole country, the travel literature devoted more space to advertising resorts along the Adriatic coast. This correlates with the increased popularity of chartered beach holidays among Swedes during the 1960's and 70's.

Nyckelord: balkanism, Jugoslavien, massturism, reselitteratur, tourist gaze

Abstract	3
1 Inledning	5
1.1 Syfte	5
1.2 Frågeställning	6
1.3 Tidigare forskning	7
1.4 Material	9
1.5 Metod	10
1.6 Teoretiska perspektiv	12
1.6.1 Balkanism	12
1.6.2 Tourist gaze	13
2 Historisk bakgrund och kontext	14
2.1 Det brokiga Jugoslavien: en kort genomgång	14
2.2 Den svenska massturismens framväxt	16
2.3 Den kommersialiserade turismen	17
2.4 Att resa i diktaturer	17
3 Analys	19
3.1 Jugoslavien innan Jugoslavien - Alfred Jensens Balkanskildringar	19
3.2 Sälls-kaps- och soloresor i Titos Jugoslavien	22
3.2.1 Europa-Resor AB	22
3.2.2 Atlasresor AB	28
3.2.3 Yugotours	35
3.2.4 Gebers Resehandböcker, Turen går till Jugoslavien 1964	39
4 Sammanfattning och slutsatser	43
Bilagor	47
Bilaga 1	47
Bilaga 2	47
Referenser	48
Källmaterial	48
Reseskildringar	48
Resekataloger	48
Reseguider	50
Internet	50
Litteratur	52

1 Inledning

Den del av Balkanhalvön som utgör Jugoslavien är ännu för de flesta en del av det okända Europa. Landets natur och folkliv är ännu så gott som okända i Västeuropa trots att det i politiskt hänseende är välkänt tack vare marskalk Titos aktivitet. Denne har lyckats skaffa sitt land en ställning som markerar en övergång mellan öst och väst.²

Citatet ovan är hämtat ur en svensk reseguide om Jugoslavien från 1964. Från citatet görs uppenbart att Jugoslavien betraktades som ett unikt europeiskt resmål. Detta är inte utan förtjänst, Jugoslavien var ett socialistiskt land vars kultur var en blandning av habsburgska, osmanska och till viss del, ryska influenser. Vidare hade Jugoslavien en anmärkningsvärt öppen inresepolicy i jämförelse med andra socialistiska stater. Att få tillgång till detaljerad information kring landet har visat sig vara en utmaning, däremot är det möjligt att konstatera att medborgare i skandinaviska länder kunde resa visumfritt till och från Jugoslavien från åtminstone 1967.³ Etniskt sett var landet mångfaldigt och befolkades av bland annat serber, kroater, bosnier och albaner. Officiellt var Jugoslavien ateistiskt, men majoriteten av befolkningen tillhörde den serbisk-ortodoxa, katolska eller muslimska tron. För någon som kommer från det protestantisk-ateistiska, och mestadels homogena Sverige måste Jugoslavien, som mer eller mindre definieras utifrån sin kulturella och religiösa mångfald, tyckas synnerligen främmande och kanske till och med lite konstigt. Reseguiden i fråga köpte jag på ett antikvariat och det inledande citatet väckte en fundering: Hur marknadsför man ett okänt och främmande land till en svensk och inte särskilt berest publik?

1.1 Syfte

Turismen har kommit till att bli en väsentlig del av den moderna västeuropeiska samtiden, vilka resmål människor tar sig till samt hur de spenderar sin tid på dessa platser är också tätt förknippat med människans levnadsvanor och kulturella referensramar i övrigt. Trots detta är fältet förhållandevis utforskat inom historieforskningen. Orvar Löfgren, professor emeritus vid etnologiska institutionen på Lunds universitet, menar att detta kan bero på att turism rent

² Schultz & Meyer, (red.) 1964, s.3.

³ Jugotours, *Jugotours sommaren 1967*, Stockholm 1967, s.31.

historiskt inte har betraktats som ett tillräckligt fint ämne för att bli föremål för akademiska studier, men att detta har kommit att förändras på senare tid.⁴ Som redogörs för i sektion [1.3](#) är forskningsläget inom turism till och från forna Jugoslavien ytterst begränsat, synnerligen i en svensk kontext. Denna undersökning är därmed ett försök att fylla en kunskapslucka i den svenska turismhistorieskrivningen.

Det övergripande syftet med denna uppsats är att undersöka hur Jugoslavien har konceptualiserats i svensk reselitteratur runt sekelskiftet 1900 såväl som under 1900-talets andra hälft, mer specifikt 1950-, 60-, 70-, och 80-talen. Ytterligare ett syfte med uppsatsen är att undersöka hur resebolag och andra kommersiella aktörer marknadsför Jugoslavien som resmål. En destination som, med undantag för kustområdena, var okänd för de flesta svenskar under den undersökta perioden. Användningen av begreppet "reselitteratur" syftar i detta sammanhang till reseskildringar, resekataloger och reseguider. Källmaterialet kommer att tolkas med hjälp av Maria Nikolaeva Todorovas teoretiska begreppsapparat "balkanism" såväl som Eric G.E. Zuelows "tourist gaze". Inom ramen för denna undersökning kan en förening av dessa två begrepp vara särskilt fruktbar i att belysa, både hur Jugoslavien konstrueras i en svensk kontext, och hur dessa konstruktioner ter sig i de kommersiella litteraturformer som undersöks.

1.2 Frågeställning

Syftet med denna uppsats är därmed att undersöka hur Jugoslavien har förståtts och beskrivits i svensk reselitteratur samt hur förståelsen av Jugoslavien har brukats kommersiellt i syfte att marknadsföra och sälja resor till svenska turister. För att kunna genomföra denna undersökning krävs frågeställningar som fångar in den innehållsmässiga aspekten såväl som den kommersiella, de lyder som följande:

- Hur konceptualiseras Jugoslavien i svensk reselitteratur?
 - Hur förändras uppfattningen av landet under de undersökta perioderna?
- Vilka är de främsta säljargumenten i marknadsföringen av resor till Jugoslavien?
 - Hur förändras dessa under den undersökta perioden?

⁴ Willis, Göran, *Charter till solen: när utlandssemestern blev ett folknöje : en ny k-spaning*, Trafik-Nostalgiska förlaget, Stockholm 2014, s.70.

Uppsatsen kommer att vara uppdelad i två huvudsakliga delar. Den första delen är en undersökning av de äldre reseskildringarna vilken ämnar att belysa hur Jugoslavien har beskrivits av Alfred Jensen för en svensk publik, detta i syfte att undersöka om det finns en kontinuitet i konceptualiseringen av området. Den andra delen är en undersökning av hur Jugoslavien har konstruerats och försållts av svenska resebolag och förlag till svenska turister.

1.3 Tidigare forskning

Vad det angår undersökningar som behandlar konstruktionen av Jugoslavien i svenska resekataloger och reseguider under 1900-talet är forskningsläget obefintligt. I en svensk kontext har det gått att finna ett fåtal uppsatser som behandlar resekataloger och reseguider: en sökning på "resekataloger" i DiVA genererar 11 resultat. Söker man istället på "reseguider" dyker två kandidatuppsatser och en bok upp. Vidare har ett fåtal undersökningar av svenska resenärers reseskildringar på Balkanhalvön genomförts. Från Universitetet i Zagreb respektive Linköpings universitet återfinns en kandidatuppsats⁵ samt ett utdrag ur ett konferenstryck som behandlar hur Jugoslavien har konstruerats i svenska reseskildringar.⁶ Det är dock värt att nämna att forskningsläget även inom detta område också är mycket begränsat.

Trots det begränsade forskningsläget inom den jugoslaviska kontexten är mycket snäv, är mängden tillgänglig forskning om turism till och från Östeuropa i sin helhet större. För att nämna ett exempel har Sune Bechmann Pedersen skrivit en artikel i *Journal of Tourism History* om hur socialistiska stater samarbetade med västerländska resebyråer i syfte att öka västvärldsturism riktad mot Östeuropa under 1950-talet. För de östeuropeiska socialistiska staterna var turism ett tveeggat svärd, å ena sidan fungerade turismen som en form av diplomati som möjliggjorde för västerlänningar att se och uppleva mer positiva sidor av socialismen, å andra sidan riskerade turismen att blotta de mer negativa aspekterna av samma system.⁷ Syftet med Bechmann

⁵ Miošić, Marta, "Svenska resenärers skildringar av Balkan", kandidatuppsats, Universitetet i Zagreb, 2021, <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg:4790> (hämtad 2023-03-16).

⁶ Miladinović, Sonja, På vift i den europeiska orienten. Om svenska reseskildringar av Balkan, i *Kulturstudier i Sverige*. Axelsson, Bodil & Fornäs, Johan (red.), Nationell forskarkonferens, 13–15 juni, 2005, Norrköping, Sweden, Linköping Electronic Conference Proceedings, 2005, s.673-688, <https://ep.liu.se/ecp/015/ecp05015b.pdf> (hämtad 2023-03-16).

⁷ Bechmann Pedersen, Sune, "Eastbound tourism in the Cold War: the history of the Swedish communist travel agency Folk turist", *Journal of Tourism History*, Vol. 10, nr. 2, 2018, s.131. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2018.1469679> (hämtad 2023-03-16).

Pedersens text är att undersöka konkurrensen som rådde mellan olika aktörer som försökte göra Östeuropa till ett attraktivt resmål för västerländska turister under kalla kriget.⁸

Trots att den ovan nämnda artikeln bidrar med en insikt i hur turismen i Östeuropa var uppbyggd under kalla kriget är det inte helt relevant för just detta arbete då Jugoslaviens regleringar kring turism inte var lika strikta som andra socialistiska länder. I tidskriften *East European Politics and Societies* betonar Igor Tchoukarine, lektor i historia vid University of Minnesota hur Jugoslavien skiljde sig från andra nationer i östblocket: "Yugoslavia set itself apart in many respects, particularly in terms of its mobility and tourism practices, which were, for the most part, in tune with Western standards".⁹ Tchoukarine påpekar också att forskningen kring turism till och från Jugoslavien för det mesta har hamnat i skymundan till förmån för destinationer som exempelvis Spanien, USA och Sovjetunionen. Endast ett fåtal översiktsverk inom ämnet har publicerats där en av de mest noterbara är *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*. Detta, förhållandevis samtida samlingsverk strävar efter att ge en översikt av inrikes- och utrikesturismen i Jugoslavien såväl som det jugoslaviska populärkulturella konsumentssamhället.¹⁰ Vidare hävdar Tchoukarine att Jugoslavien är ett relevant undersökningsobjekt då landet hade en unik position och utveckling som turistmål under 1900-talets andra hälft. Dels eftersom landet släppte in resenärer från båda sidorna av järnridån, och dels med anledning av en lyckad utveckling från en nästan helt okänd och outvecklad turistdestination till en respekterad global spelare i turistindustrin.¹¹

I kontexten av arbeten centrerade kring olika former av reselitteratur är undersökningar av just reseskildringar vanligast förekommande. Ett nämnvärt exempel på en sådan undersökning är *Inventing Eastern Europe* av Larry Wolff. Genom att undersöka västeuropeiska författares reseskildringar av Östeuropa når Wolff slutsatsen att dikotomin öst-väst har sina rötter i 1700-talets upplysningsfilosofi där den kom att ersätta den tidigare rådande uppdelningen av

⁸ Bechmann Pedersen, Sune, "Eastbound tourism in the Cold War", s.132.

⁹ Tchoukarine, Igor, "Yugoslavia's Open-Door Policy and Global Tourism in the 1950s and 1960s", *East European Politics and Societies*, Vol. 29, nr. 1, 2015, s.168. <https://doi.org/10.1177/088832541455116> (hämtad 2023-03-16).

¹⁰ Grandits, Hannes & Taylor, Karin (red.), *Yugoslavia's Sunny Side: a History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, Central European University Press, Budapest 2010.

¹¹ Tchoukarine, Igor, "Yugoslavia's Open-Door Policy", s.169f.

Europa i nord- och syd.¹² Wolff menar att Östeuropa under upplysningen fick en särställning som ett mellanting mellan det civiliserade väst och det ociviliserade öst: "Eastern Europe was located not at the antipode of civilization, not down in the depths of barbarism, but rather on the developmental scale that measured the distance between civilization and barbarism".¹³

Reseguidernas plats i samtiden har också diskuterats av Rudy Koshar. I *German Travel Cultures* argumenterar Koshar för att det råder stor brist på analyser av reseguider som viktiga kulturella artefakter samt att de bör ägnas större akademisk uppmärksamhet.¹⁴ Koshar placerar reseguiderna i samma populärkulturella fack som exempelvis mode, film och arkitektur med hänvisning till att de i hög grad reflekterar sina tiders bredare samhällliga och politiska kontexter.¹⁵ Vidare menar Koshar att det senmoderna samhället karakteriseras utav förflyttning och korsandet av gränser samt att människor förflyttas under olika omständigheter. Arbetskraftsinvandrarers och flyktingars rörelse karakteriseras exempelvis av vad Koshar kallar för en "push-factor", medan turisternas rörelse karakteriseras av en "pull factor". Med andra ord är den förstnämnda faktorn någonting som tvingar iväg en, medan den sistnämnda söker locka dit en. Koshar påpekar att nöjesresande turisternas rörelse motiveras av en lockelse till någonting främmande och exotiskt. Slutligen hävdar Koshar att studier av reseguidernas innehåll, ideologiska ställningstaganden och återkommande teman kan besvara frågor om varför turister reser och vad de ser.¹⁶

1.4 Material

Materialet som denna uppsats bygger på består av reseskildringar författade av Alfred Jensen, resekataloger utgivna av Europa-Resor AB, Atlas-Resor AB och Yugotours samt en reseguide från den undersökta perioden. Användningen av just Jensens reseskildringar grundar sig i att han var en pionjär och introduktör av slavisk kultur i Sverige.¹⁷ Han producerade därmed den största andelen litteratur inom området i sin samtid. Valet av de aktörer som producerade

¹² Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford 1994. s.5.

¹³ Wolff 1994, s.13.

¹⁴ Koshar, Rudy, *German travel cultures*, Berg, Oxford 2000, s.15.

¹⁵ Koshar 2000, s.5.

¹⁶ Koshar 2000, s.6.

¹⁷ *Nationalencyklopedin*, Alfred Jensen.

<http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/alfred-jensen> (hämtad 2023-04-18).

resekatalogerna grundar sig inte i något annat än materialets tillgänglighet. I materialet kommer studien att uppmärksamma olika beskrivningar av Jugoslavien samt hur dessa beskrivningar nyttjas kommersiellt. Något som är viktigt att ha i åtanke är att rese katalogerna och rese guiderna båda är kommersiella produkter. Rese guiderna har gemensamt med katalogerna att de erbjuder resenären en form av kurerad resa, båda två innehåller ett urval av sevärdheter och upplevelser bland annat kopplade till destinationens natur, historia, kultur och dominerande religion. Texterna är författade i syfte att erbjuda resenären en berikande upplevelse, "berikande" kan i detta hänseende syfta till en upplevelse som upplevs som lärorik, bildande eller bara avslappnande. Båda litteraturformerna agerar alltså som en pekpinne när resenären väljer vilken typ av upplevelse den vill få ut av ett särskilt resmål. Det som skiljer rese katalogerna från rese guiderna är dock att katalogerna har kommit till i syfte att sälja särskilda resor och upplevelser till turister, oftast i form av förplanerade sällskapsresor med buss, tåg och/eller flyg. I resorna som beställs via rese katalogerna ingår oftast transport, logi, mat och guidning till och runt resmålet. Beskrivningarna av resmålen som saluförs är med andra ord författade i syfte att verka så lockande som möjligt, detta då målet med texterna är att sälja resor till människor som ännu inte bestämt sig för ett resmål. Då rese guiden som undersöks är utgiven av ett bokförlag istället för en resebyrå är det rimligt att påstå att upphovsmakarna till rese guiden istället vänder sig till människor som redan har bestämt sig för vart de vill resa. Därmed ligger det inte i rese guidens upphovsmakares intresse att sälja in själva resan i sig, utan snarare att sälja in den kurerade upplevelsen som resenären kan ta med sig när den far iväg. Rese guiderna vänder sig alltså inte i första hand till sällskapsresenären som rese katalogerna gör, utan istället till turisten som reser på egen hand. Likt guider och kataloger kan reseskildringar onekligen klassas som kommersiella produkter i hänseendet att upphovsmakaren rimligtvis strävar efter att göra dessa så intresseväckande som möjligt i försäljningssyfte. Däremot är de undersökta reseskildringarna mer undervisande till sin karaktär och således inte avsedda att vägleda en resenär i något hänseende.

1.5 Metod

Utgångspunkten för studien är en kvalitativ textanalys av källmaterialet. Detta då fokus kommer att ligga på beskrivningar av Jugoslavien i reselitteraturen. I *Samhällsvetenskapliga metoder* skriver Alan Bryman, framliden professor i organisatorisk och social forskning vid University of

Leicester, att kvalitativ forskning är inriktad på ord samt att metoden lägger stor vikt vid hur skribenten uppfattar och tolkar den sociala verkligheten texten är producerad i.¹⁸ I frågan om denna uppsats är det centralt att det metodiska tillvägagångssättet är så enkelt och rättframt som möjligt. I och med att materialet som undersöks till största del kan anses vara utforskat är det lämpligast att genomföra en närläsning av materialet i syfte att finna beskrivningar av Jugoslavien och dess befolkning samt hur dessa beskrivningar användes för att sälja in landet till de svenska konsumenterna. För att bistå textanalysen kommer även ett fåtal bilder att genomgå en ytlig analys. I *Mer än tusen ord: bilden och de historiska vetenskaperna* betonar Lena Liepe att alla bilder har en upphovsman med en avsikt. Liepe menar därför att analyser av bilder bör kompletteras med information utanför bilden i sig. Om bilden tolkas i sitt sammanhang kan den antingen bekräfta eller motsäga annan information som finns till hands.¹⁹ Inom ramen för denna uppsats tolkas bilderna som verktyg för att accentuera budskapet som framgår i texterna och kommer att analyseras därefter. I och med att bildmaterialet utgör en förhållandevis oansenlig del av det analyserade materialet kommer därmed inte en djupgående metod, som exempelvis semiotisk analys, att tillämpas. Analysens resultat kommer därefter att tolkas med hjälp av de två teoretiska begrepp som redogörs för nedan i sektion [1.6](#).

Slutligen bör luckorna i undersökningens kronologi adresseras. Vid ett flertal tillfällen ter det sig som att vissa årtal utelämnats i undersökningen av rese katalogerna. Detta har två anledningar, den första är att rese katalogerna för de utelämnade åren inte erbjöd resor till Jugoslavien, den andra anledningen är materialbrist. I vissa fall har kataloger för somliga årtal saknats i det beställda materialet från Lunds universitetsbiblioteks magasin och därmed inte kunnat undersökas. Inom ramen för denna undersökning har valet gjorts att utelämna dessa helt ur uppsatsen analys i syfte att undvika överflödiga och irrelevanta stycken. Likadana luckor återfinnes även i undersökningen av reseskildringarna, detta beror inte på något annat än materialets tillgänglighet.

¹⁸ Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö 2002, s.39-42.

¹⁹ Liepe, Lena, "Konst som historiskt källmaterial?" I Andersson, Lars M., Berggren, Lars & Zander, Ulf (red.), *Mer än tusen ord: bilden och de historiska vetenskaperna* (s.19-36), Nordic Academic Press, Lund 2001, s.23.

1.6 Teoretiska perspektiv

1.6.1 Balkanism

I syfte att förstå och förklara hur Jugoslavien konstruerats i en svensk kontext kommer källmaterialet tolkas med hjälp av Maria Nikolaeva Todorovas "balkanism". Begreppet lanserades av Todorova i *Imagining the Balkans* 1997 och användes i syfte att rama in och förklara hur Balkan har konstruerats i västerländska diskurser, främst i politiska sammanhang. Balkanismen är i sin grund en kritisk teoribildning då den kom till för att bemöta den, enligt Todorova, aggressiva stereotypisering av området som uppstod i medier till följd av de Jugoslaviska kriget. I sin teoribildning har Todorova bland annat använt sig av amerikanskt, brittiskt, tyskt och franskt källmaterial. I samband med detta är det av värde att klargöra att denna uppsats i högre grad kommer att fokusera på Todorovas resonemang om hur Balkan konstrueras i västerländska diskurser, snarare än att förhålla sig kritiskt till dessa konstruktioner.

Todorova menar att Balkans roll i Europa alltför ofta har diskuterats inom ramarna för Edward Saids orientalism.²⁰ Hon har utan tvekan varit inspirerad av orientalismen i sin teoribildning men tar tydligt avstånd från den i formulerandet av balkanismen. Den främsta skillnaden ligger i att Balkan, till skillnad från Orienten, är ett konkret och geografiskt avgränsat område i Europa.²¹ Vidare hävdar Todorova att det inom ramen för orientalismen alltid har existerat uppfattningar om "den Andre" samt att dessa i hög grad är flytande och föränderliga över tid. Med Balkans positionering i Europa hävdar Todorova att området snarare konstruerats av västeuropéer som ett inkomplett Jag.²² Vidare menar Todorova att någonting som är gemensamt för nästan alla beskrivningar av Balkan som hon undersökt är att området karakteriseras av sin status som någonting som befinner sig i transformation; Balkan har i dessa fall väckt bilden av en bro eller en korsning.²³ Bron mellan öst och väst eller bron mellan Europa och Asien är ytterligare två exempel på vanliga liknelser. Balkan har även betraktats som en bro mellan olika tillväxtstadier och har därför ofta beskrivits med prefixet "semi", exempelvis som "semi developed", d.v.s., delvis utvecklat.²⁴ Todorova riktar även kritik mot att Said inte diskuterar möjligheten att vissa av representationerna av "den Andre" faktiskt kan ha en viss sanningshalt. Slutligen påpekar

²⁰ Todorova, Maria Nikolaeva, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York 1997, s.8.

²¹ Todorova 1997, s.14.

²² Todorova 1997 s.18.

²³ Todorova 1997 s.15.

²⁴ Todorova 1997 s.16.

Todorova att Balkanismen är vanligast förekommande i journalistiska och kvasi-journalistiska litteraturformer. Kvasi-journalistiska litteraturformer syftar i Todorovas sammanhang främst till reseskildringar, men i detta fack inkluderas även politiska essäer och akademisk journalistik.²⁵

1.6.2 Tourist gaze

Eric G.E. Zuelow, professor i europeisk historia vid University of New England använder sig av begreppet "tourist gaze" i syfte att belysa reselitteraturens kommersiella aspekter såväl som relationen mellan litteraturens upphovsmakare och konsument. I *A history of modern tourism* argumenterar Zuelow för att turismen under 1900-talet har setts som någonting som förbättrar och raffinerar människan, exempelvis genom en föreställd självförbättring eller bara genom avslappning. Zuelow hävdar att turisterna i detta sammanhang krävde vägledning vilken kunde komma från just reseguiderna. Reseguiderna har enligt Zuelow spelat en viktig roll i att skapa en sk. "tourist gaze", d.v.s. hur reseguiderna riktar turisternas blickar åt just de platser, upplevelser och händelser som är tänkta att raffinera resenären.²⁶ Zuelow påpekar även att reseguider spelat en roll i att skapa en känsla av "Vi och De" genom att aktivt exotifiera och kommodifiera resmålen samt jämföra dessa med hemlandet, och därmed förstärka uppfattningen av den egna identiteten.²⁷ Vidare nämner Zuelow att konsumenterna också har en röst. Författarna bakom guiderna måste svara på efterfrågan som finns hos deras läsare då turism handlar lika mycket om idéer som det handlar om särskilda platser, guiderna skapar idéer om en kollektiv identitet och spelar på dessa.²⁸ Det är värt att påpeka att Zuelow endast applicerar begreppet på reseguider. Inom ramen för detta arbete kommer det även att appliceras på rese katalogerna med anledning av att katalogerna, liksom guiderna, är kommersiella produkter skapade i syfte att erbjuda en kurerad reseupplevelse. En mer utförlig jämförelse av dessa två genomförs ovan i sektion [1.4](#). Slutligen bör nämnas att detta begrepp inte appliceras på Jensens reseskildringar med anledning av att litteraturformen inte är tänkt att erbjuda eller kureras någon form av resa. Även detta behandlas mer utförligt i sektion [1.4](#).

²⁵ Todorova 1997 s.19.

²⁶ Zuelow, Eric G. E., *A history of modern tourism*, 1. uppl., Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire 2016, s.76f.

²⁷ Zuelow 2016, s.79.

²⁸ Zuelow 2016, s.87.

2 Historisk bakgrund och kontext

2.1 Det brokiga Jugoslavien: en kort genomgång

I syfte att förstå och tolka källmaterialet som ligger till grund för denna uppsats krävs åtminstone en grundläggande förståelse för det forna Jugoslaviens historia. För läsaren som inte upplever sig själv som synnerligen välorienterad i Balkans historia följer därför en mycket översiktlig genomgång nedan. Nedan följer en sammanfattning av ett fåtal aspekter ur *Balkans historia - Jugoslaviens uppgång och fall* av Sanimir Resić som kan anses relevanta för att förstå Jugoslaviens ställning i källmaterialet som undersöks i denna uppsats. Resić är docent i Europastudier vid Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet. Utöver sina insatser som forskare har Resić även författat ett flertal historiska översiktsverk som behandlar en mängd olika aspekter av Balkans forna såväl som moderna historia, däribland den som utgör grunden för denna korta sammanfattning. Nämnvärt är att Balkanhalvöns historia är oerhört komplex och mångfacetterad. Översikten som följer kan därför omöjligen göra den någon som helst rättvisa. Den är snarare ett försök att belysa bakgrunden till områdets kulturella, religiösa och etniska brokighet.

Inledningsvis bör landets namn adresseras, ordet "Jug" översätts till "syd" på svenska. Landets namn kan därmed översättas till "Sydslavernas land". Området som utgjordes av forna Jugoslavien har en oerhört lång historia och har alltsedan antiken agerat som en kulturell smältdegel utgjord av en mängd olika folkslag och nationaliteter, däribland romare, goter, hunner, avarer och slaver. Från och med 600-talet, då slaverna kom ned till Balkanhalvön från nordost, har de utövat en dominans över Balkanhalvön. Vid denna tid sågs slaverna som endast ett folk med ett språk.²⁹ Redan under tidigmedeltiden påbörjades uppdelningen av området i öst- respektive västinfluerade kulturområden där serber och bulgarer hamnade under inflytande av den bysantinska kulturen, och kroater och slovener hamnade i en västerländsk-romansk-gotisk kultursfär.³⁰

Under 1300-talet började det osmanska riket etablera sig i Europa. För serberna kom slaget vid Kosovo Polje 1389 att utgöra en förödande vändpunkt i historien då den kom att markera ett

²⁹ Resić, Sanimir, *Balkans historia - Jugoslaviens uppgång och fall*, Historiska Media, Lund 2006, s.23.

³⁰ Resić 2006, s.29.

halvt sekel av osmanskt välde på Balkanhalvön. Riket utövade total dominans på Balkanhalvön och i centrala Europa fram till slutet av 1600-talet då området gradvis övertogs av det habsburgska riket, efter en österrikisk plundring av Sarajevo 1697 skedde då en kristen massutvandring ur Bosnien som fortfarande låg under osmanskt styre. Ett resultat av detta var att majoriteten av befolkningen som stannade kvar i landet var muslimer.³¹ Under osmanskt styre flydde även ett stort antal serber från Serbien, för det mesta till Ungern och Slavonien i Kroatien där de utvecklade en serbisk kultur utanför det egentliga Serbien. En del serbiska män begav sig till Montenegro för att strida mot osmanska gerillakrigare som oftast utgjordes av muslimska albaner. Dessa konflikter är en av många grunder till dagens osämja serber och albaner emellan.³² I slutet av 1600-talet tog Habsburg över de delar av Kroatien som tidigare legat under osmanskt styre, med undantag för regionen Dalmatien som styrdes av Venedig. Mot slutet av 1700-talet tappade det osmanska riket anseende i samband med att Habsburg och Ryssland utövade allt större inflytande på Balkanhalvön, i anknytning till detta gjordes försök till självständighet i Serbien, Montenegro samt i Grekland som då blev den första nationen att frigöra sig från osmanerna.³³ Mot slutet av 1800-talet gjorde kroaterna uppror mot det ungerska väldet men blev våldsamt nedslagna. Under samma tid fanns det strävanden bland greker, serber och bulgarer att utöva kontroll över Makedonien.³⁴ Denna önskan blossade så småningom upp till konflikt vilket ledde till Balkankrigen 1912-1913 samt till stora serbiska expansioner som så småningom övergick i första världskriget.

Under kriget uppstod tanken om en Jugoslavisk stat, och efter krigets slut 1918 bildades "serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike".³⁵ År 1929 antog riket namnet Kungariket Jugoslavien samtidigt som spänningar växte mellan kroater och serber, bl.a. då serberna yrkade på ett mer centraliserat styre samtidigt som kroater och slovener önskade decentralisering. Spänningarna fick uttryck i de konflikter och grymheter som tog plats under andra världskriget och som skulle lämna ett markant avtryck hos framtida serbiska och kroatiska nationalister.³⁶ Efter andra världskrigets slut bildades Federativa Socialistiska Republiken Jugoslavien under

³¹ Resić 2006, 93f.

³² Resić 2006 s.99.

³³ Resić 2006, s.118.

³⁴ Resić 2006, s.141.

³⁵ Resić 2006, s.187.

³⁶ Resić 2006, s.225.

Josip Broz Tito med stöd från bl.a. Sovjetunionen och Storbritannien. 1948 splittrades Jugoslavien från Sovjet vilket stärkte den jugoslaviska gemenskapen såväl som landets ställning i väst, året därpå mottog Jugoslavien nämligen bistånd från USA.³⁷ Utöver en allomfattande censur spelade skapandet av en socialistisk "jugoslavism" och persondyrkan kring Tito en viktig roll i att nedtysta eventuella separatistiska och nationalistiska röster. I skenet av kalla kriget började landet även att betraktas som ett önskvärt mellanting mellan Sovjetunionen och USA.³⁸ Jugoslavismen och Titos styre gav omvärlden intrycket av att Jugoslavien var ett enhetligt och helt land, vilket ledde till att de etniska skillnaderna och motsättningarna som ledde till landets kollaps 1991 hamnade i skymundan.

2.2 Den svenska massturismens framväxt

I Sverige växte massturismen fram som ett fenomen under 1950- och 60-talen till följd av den hastiga samhällsutvecklingen som tog fart under denna period. Begreppet massturism syftar till en större mängd människor som reser i organiserade former till särskilda turistmål. Thomas Blom, professor i Kulturgeografi vid Karlstads universitet menar att begreppet är tätt kopplat till de europeiska låg- och medelinkomsttagarnas möjlighet att åka på sådana resor.³⁹ Vidare påpekar Blom att en av förutsättningarna för massturismen i Sverige var researrangörerna, som tillhandahöll och erbjöd paketresor där allt från transport till guidning, boende och måltider ingick.⁴⁰ Detta var en nödvändighet för den breda skaran människor som inte rest tidigare och saknade både språk- och resvanan som tidigare förbehållits medel- och överklassen.⁴¹ Dessa paketerade researrangemang var vanligast förekommande i det undersökta källmaterialet. I och med att den ordnade charterturismen blev allt vanligare i Sverige menar Orvar Löfgren, f.d. professor i europeisk etnologi vid Lunds universitet, att själva *resan* i sig tog mindre plats; de svenska charterresenärerna ville istället nå sin destination så fort som möjligt och resans mål blev i högre grad att slappna av. Löfgren beskriver övergången som följande: "Paradoxalt nog kan man konstatera att folk idag reser både mer och mindre. Charterturismen har skapat en resform,

³⁷ Resić 2006, s.236.

³⁸ Resić 2006, s.239.

³⁹ Blom, Thomas & Nilsson, Mats, *Turismens historia & utveckling*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö 2005, s.62.

⁴⁰ Blom & Nilsson 2005, s.63.

⁴¹ Löfgren, Orvar, "Längtan till landet annorlunda", i Gidlund i samarbete med Sveriges turistråd, *Längtan till landet Annorlunda: om turism i historia och nutid*, s.9-49, Stockholm 1990, s.38.

där själva *resan* tar allt mindre plats: det är bara en snabb och vanligen välorganiserad frakt fram till bassängkanten och en veckas behaglig vila, för den som så önskar".⁴²

2.3 Den kommersialiserade turismen

Under 1960- och 70-talen erbjöd researrangörerna resor under sommarmånaderna till varma och soliga kustområden, framför allt i Sydeuropa. Carina Gråbacke, ekonomihistoriker verksam vid Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, menar att den kommersialiserade massturismens enorma utbredning i grunden kan tillskrivas charterflygets tillkomst och expansion. Att de billigare charterflygen tillgängliggjorde resande för en större del av befolkningen återspeglas i faktumet att 800 000 svenskar reste med chartrade flygplan från Sverige rekordåret 1975.⁴³ Vidare påpekar Gråbacke att chartersemestern möttes av kritik när verksamheten exploderade under 1960- och 70-talen, resorna till solen hade i många av fallen inslag av både alkohol och sex och kom därför att kritiseras för att vara hedonistiska och framhäva omoraliska beteenden. Gråbacke anmärker även att alla framgångsrika semesterorter har "haft rykte om sig att vara något av ett syndens näste".⁴⁴ En aktör som symboliserade både tillgängliggörandet av charterresor till skandinaviska kunder såväl som charterresans stigma var Simon Spies. Spies grundade resebolaget Spies Rejser och var under sin samtid känd som en "succesfuld rejsekonge, der var fuld af fest"⁴⁵. Han var även omringad av en mängd sexskandaler, som i många fall ökade försäljningen av resor från hans bolag.⁴⁶ Detta tyder på att charterresor, trots kritiken var högst aktuella hos den breda massan under 1900-talets andra hälft.

2.4 Att resa i diktaturer

Solsemestrarna och charterresorna exploderade i popularitet under 1950-, 60- och 70-talen. Under 60- och 70-talen ställdes dock researrangörerna och turisterna inför ett större moraliskt problem. Problemet grundade sig i att de mest populära turistmålen bland svenskar råkade vara diktaturer. Mycket kritik riktades mot researrangörer som anordnade resor till bland annat

⁴² Löfgren 1990, s.48.

⁴³ Gråbacke, Carina, *När folket tog semester: studier av Reso 1937-77*, Sekel, Lund 2008, s.182.

⁴⁴ Gråbacke 2008, s.206.

⁴⁵ Qvist, Silje, Historien om Simon Spies skal skrives om – her er de ting, vi er mest rystede over fra ny dokumentar, *Femina*, 2022-08-22, <https://www.femina.dk/agenda/samfund/historien-om-simon-spies-skal-skrives-om-her-er-de-ting-vi-er-mest-rystede-over-fra> (hämtad 2023-04-28).

⁴⁶ Willis 2014, s.29.

Francos Spanien, Ceaușescus Rumänien, Juntans Grekland, Estado Novoregimens Portugal, eller Titos Jugoslavien, för den delen.⁴⁷ Dessa frågor uppmärksammades bland annat i Vilgot Sjömans film *Jag är nyfiken - gul* från 1967, där Lena Nyman står på Arlanda och frågar svenska charterturister hur de kunde resa till Francos fascistiska Spanien. Carina Gråbacke menar att researrangörerna i de flesta fallen undvek att adressera denna moraliska fråga. Gråbacke återger ett specifikt bemötande av kritiken, där researrangören Reso menade att deras resor planerades i utefter resenärernas efterfrågan. De erbjöd helt enkelt resor till platser svenskarna ville åka.⁴⁸

Trots kritiken såldes 700 000 resor i Sverige år 1967, där majoriteten bestod av resor till Spanien och Grekland.⁴⁹ I samband med en mängd oroligheter i Sydeuropa förändrades dock attityden till att resa till dessa diktaturer. Till följd av den grekiska militärjuntans maktövertagande i Grekland 1967 inleddes en svensk turistbojkott mot landet som varade fram till 1974.⁵⁰ Senare bojkottades även Spanien av många svenska resenärer till följd av en rad avrättningar av regimkritiker år 1975. Problemet med bojkottningarna av Spanien som resmål var dock att destinationen var otroligt populär bland svenskarna vilket ledde till att många researrangörer gjorde undantag i sina kataloger där de fortsatte att erbjuda helgresor till Kanarieöarna fram till bojkottens slut året därpå.⁵¹

⁴⁷ Willis 2014, s.37.

⁴⁸ Gråbacke 2008, s.211.

⁴⁹ Blom & Nilsson 2005, s.64.

⁵⁰ Blom & Nilsson 2005, s.64.

⁵¹ Willis 2014, s.39.

3 Analys

3.1 Jugoslavien innan Jugoslavien - Alfred Jensens Balkanskildringar

En av de främsta och mest produktiva svenska skildrarna av sydöstra Europa var Alfred Jensen. Jensen levde mellan 1859 och 1921 och var en av de första att introducera slavisk litteraturhistoria i Sverige.⁵² Innan Jugoslavien bildades reste Jensen runt Balkanhalvön och skildrade sina upplevelser av området och de olika folkslagen han stötte på. Ett, enligt Jensen grundläggande drag hos alla folkgrupper på Balkan var önskan om frigörelse och självständighet från framför allt Österrike-Ungern och det Osmanska riket. Jensen beskriver detta som ett förakt gentemot "barbarerna [...] De må heta tyskar, turkar eller magyarer".⁵³ Här antyds Jensens sympatier med sydslaverna som fallit offer för imperialism både från öst och väst. Jensens sympatiska ställning bekräftas ytterligare i reseskildringen *Slaverna och världskriget* från 1916, där Jensen skildrade sina färder från Karpaterna till Balkan mellan 1915-1916.⁵⁴ Under ett besök i Belgrad beskrev Jensen effekterna av den tyska, österrike-ungerska och bulgariska ockupationen av Serbien samt hur dessa återspeglas i den serbiska huvudstaden:

"allt serbiskt var utplånat till löjligaste överdrift. Det märktes genast, att magyarna ha gjort sig hemmastadda där [...] Den största serbiska bokhandeln, som varit stängd halvtannat år, har numer kroatiska, magyariska och tyska böcker, men inte en enda serbisk".⁵⁵

Från citatet framgår tydligt att Jensen ser negativt på att den serbiska kulturen undertrycks. I samband med detta uttrycks även en stor besvikelse över hur ockupationen har förändrat skolväsendet. I den österrike-ungerska skolan fick barnen lära sig Habsburgs historia och sjunga kroatiska folkvisor, "men om den sköna serbiska fosterjorden fingo de ej sjunga".⁵⁶ Jensen påpekade att det gamla serbiska skolväsendet förvisso hade sina brister men att de serbiska lärarna i regel gjorde utmärkt jobb med att fostra barnen och livnära den serbiska kulturen. Jensen beskrev det som att "den serbiske byläraren gjorde landet fritt från turkarna".⁵⁷ Från dessa

⁵² *Nationalencyklopedin*, Alfred Jensen.

<http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/alfred-jensen> (hämtad 2023-04-18).

⁵³ Jensen, Alfred, *Slavia: Kulturbilder. Från Volga till Donau*, Bonnier, Stockholm 1896, s.324.

⁵⁴ Jensen, Alfred, *Slaverna och världskriget: reseminnen och intryck från Karpaterna till Balkan 1915-1916*, Bonnier, Stockholm 1916.

⁵⁵ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.175.

⁵⁶ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.183.

⁵⁷ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.183.

citat framgår tydligt att Jensen såg positivt på den serbiska kulturen och yrkade för dess självständighet i ett större europeiskt kultursammanhang. Jensen uttryckte samma åsikt gällande alla sydslaviska kulturer, i ett annat avsnitt av samma reseskildring diskuteras konceptet "panslavism". Panslavismen var en kulturell rörelse som betonade de kulturella likheterna bland alla slaviska folk, och vars grund låg i romantiken under 1800-talets andra hälft.⁵⁸ Jensen motsatte sig att panslavismen var någonting som bör uppmuntras eller framhävas med hänvisning till att de slaviska folken helt enkelt var för olikartade och att det därmed vore olämpligt att benämna alla slavers kultur som en enhet. Den enda gemensamma nämnaren hos slaverna var språket. Jensen belyste sitt argument med följande exempel: "[...] likheten mellan en moskovitisk bonde vid Norra ishavet och en serbisk fiskare vid Adria är ungefär lika stor som mellan en dalkarl och en siciliansk herde".⁵⁹ Slutligen påpekas att den verkliga bragden för den nation som vinner kriget hade varit att "visa måttfullhet, respektera de slaviska nationaliteternas individualitet och språk samt så mycket som möjligt främja deras autonomi inom vissa gränser".⁶⁰ Från citatet utläses att Jensen såg negativt på försöken till kulturell homogenisering såväl som generaliseringen av kulturlivet och historien tillhörande slaverna.

Vidare framgår det att Jensen ser på sydslaverna som ett enklare folk, detta på gott och ont. Å ena sidan saknar de vad Jensen menar är germanens driftighet, å andra sidan är slaven mer jordnära och känslfull: "Och så länge slaven förblir sig själv trogen och afpassar sig efter den västerländska odlingen utan att smittas af den moderna kulturens blaserade eller raffinerade öfverdrifter, är han ett okonstladt, sympatiskt naturbarn, som både känner djupt och tänker högt".⁶¹

Genomgående hos Jensen är uppdelningen mellan Balkanborna i öst och väst. I detta sammanhang drar Jensen en tydlig linje mellan framför allt kroaterna och serberna, där de förstnämnda till större del karakteriseras av sin historiska beröring med den italienska kulturen. Det som skiljer kroaterna från resten av sydslaverna är att de genom Österrike-Ungern och

⁵⁸ *Nationalencyklopedin*, panslavism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/panslavism> (hämtad 2023-05-08).

⁵⁹ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.247.

⁶⁰ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.250.

⁶¹ Jensen 1916, *Slaverna och världskriget*, s.324f.

Venedig har befunnit sig i utkanten, och därmed varit en del av en västerländsk kultursfär.⁶² Serberna har, å andra sidan, befunnit sig i en form av kulturell stagnation där den egna kulturen överlevt, om än under inflytande av osmanska riket: "inom det rent serbiska landområdet höllos de nationella traditionerna i helgd trots allt förtryck af turkarna, som dock å sin sida också gjorde sin insats i den sydslaviska kulturen".⁶³ Jensen påpekar att i jämförelse med sina grannar befinner sig Kroatien i ett tydligt "kulturellt försprång"⁶⁴, och därmed cementeras landet som den mer civiliserade och utvecklade av sig själv och sina grannar. Ett område som beskrivs som särskilt säreget är Montenegro som beskrivs som en unik kombination av influenser från både öst och väst. Jensen beskriver det som att Montenegrinerna har "hämtat sitt andliga goda dels från Ryssland, dels från Italien, dels från sitt eget ofördärfvade, okufvade väsen, som alstrat en egendomlig intressant kultur".⁶⁵

Genomgående för samtliga ovan analyserade reseskildringar är att Jensen är mån om att särskilja de slaviska etniciteterna från varandra. Vidare framställs balkanborna av Jensen som ett missgynnat folk som genom historien försökt hävda sig gentemot de europeiska stormakterna. Vidare visar Jensen uppskattning för de individuella kulturerna på Balkanhalvön och gör anspråk på dess fortlevnad samtidigt som han verkar ha fascinerats av områdets historiska, kulturella och religiösa färgrikedom.

⁶² Jensen, Alfred, *Kors och halfmåne: reseskisser från den europeiska Orienten ; med 38 bilder*, Bonnier, Stockholm 1911, s.83.

⁶³ Jensen 1911, *Kors och halfmåne*, s.83.

⁶⁴ Jensen 1911, *Kors och halfmåne*, s.83.

⁶⁵ Jensen, Alfred. *Slaver och Germaner*, Svenska Folkets Öreskrifter N:r 37 1899. s.4.

3.2 Sällskaps- och soloresor i Titos Jugoslavien

3.2.1 Europa-Resor AB

1953 började resebyrån Europa-Resor AB erbjuda sällskapsresor till Jugoslavien. I resekatalogen *Sällskapsresor 1953* erbjuds en gemensam bussresa från Slovenien ner till Kroatien. I turen ingår bland annat besök vid natursevärdheterna Postojnagrottorna och Plitvicesjöarna på vägen ner till Kroatiens badorter. I denna katalog beskrivs Jugoslavien som ett unikt och spännande resmål. Landet benämns som både "högintrassant" och "aktuellt", och den jugoslaviska kulturen marknadsförs som någonting säregt för den nyfikna turisten att utforska:

"Städer som Trogir, Split och Dubrovnik uppvisar de intressantaste historiska sevärdheter, och den säregna Balkankulturen, som i sig förenar både österländskt och västerländskt, är för de flesta någonting helt nytt och oupplevt".⁶⁶

Det unika med Jugoslavien betonas. Resan genom Slovenien och den Adriatiska kusten beröms framför allt för sin naturskönhet och turisten utlovas imponerande grottor, långa stränder och ett subtropiskt medelhavsklimat. När sällskapsresan når den Adriatiska kusten läggs störst betoning på det romerska arvet och den främsta sevärdheten är Diokletianus palats i den gamla stadens centrum.⁶⁷ I övrigt är de främsta säljargumenten områdets natur och de historiska sevärdheterna. Även i *Europa-Resor 1956* erbjuds en resa genom Jugoslavien, det som skiljer denna från den föregående resan är att den är mer omfattande. I stället för åka raka vägen ner till kusten från Slovenien går resan via Bosnien-Herzegovina. Här förblir säljargumenten mer eller mindre oförändrade från 1953 års upplaga. Återigen är Jugoslaviens unika position mellan öst och väst det som framhävs i första hand, resan genom landet går från norra Slovenien ner till den dalmatiska kusten via Bosnien och fortsätter sedan längs kustresan upp till Venedig.

⁶⁶ Europa-Resor AB, *Sällskapsresor 1953*, Helsingborg 1953, s.71.

⁶⁷ Europa-Resor AB, *Sällskapsresor 1953*, s.73.



68

Det framgår tydligt från katalogen att tanken med denna rutt är att visa upp att Jugoslaviens europeiska och icke-europeiska influenser har skapat någonting som utan tvekan sticker ut som unikt: "Närheten till Österlandet har här på Balkanhalvön skapat bruk, sedvänjor och en atmosfär, som för nordbon verkar främmande men som är ytterligt intressant och lockande. Detta 'något utöver det vanliga' har gjort Jugoslavien till ett av dagens mest omtyckta resmål".⁶⁹

Under denna resa erbjuds resenärerna möjligheten att besöka ett flertal jugoslaviska städer av vitt skilda karaktärer. Däribland Zagreb, som författaren påpekar uppnår precis samma nivåer av bekvämlighet och modernitet som vilken västerländsk stad som helst, samtidigt som den bibehåller en viss traditionell folklighet: "Vi konstaterar, att Zagreb är en helt modern storstad med breda boulevarder, vackra parkanläggningar och nybyggda storkomplex".⁷⁰ I samband med detta konstaterande påpekar författaren att resenären även kan ta in på en kafana⁷¹ för att få chansen att uppleva "det verkligt ursprungliga folklivet".⁷² Direkt från det västerländska Zagreb tar sig resan till Sarajevo via Gradiška och Banja Luka. Dessa städer beskrivs som "islams västligaste utpost" och påminner resenären om "Balkans frändskap med Orienten".⁷³ Nämnvärt är även att Bosnien är den del av landet som resenärerna spenderar mest tid i. Rimligtvis ligger detta i att staden måste ha uppfattats som särskilt unik för den genomsnittliga svenska turisten och därmed utgjort en stor kontrast från vad turisten var van vid. Resan fortsätter ned till Kroatien och längsmed den Adriatiska kusten. I näst intill ordagrann likhet med *Sällskapsresor 1953* betonas återigen områdets naturskönhet och antika romerska arv.

⁶⁸ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, Helsingborg 1956, s.56.

⁶⁹ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, s.56.

⁷⁰ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, s.56.

⁷¹ En kafana är en typ av traditionell restaurang eller krog som var och är vanligt förekommande i de forna jugoslaviska länderna.

⁷² Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, s.56..

⁷³ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, s.56.

I *Europa-Resor 1958* erbjuds inte den längre färden genom Jugoslavien via Bosnien-Herzegovina. I stället erbjuds exakt samma resa som i *Europa-Resor 1953*, alltså från Slovenien ner till Kroatien. Beskrivningen av Jugoslavien här är nästintill identisk med den föregående, och Sloveniens och Kroatiens naturskönhet framhålls som det främsta säljargumentet.⁷⁴ Detsamma gäller för 1959 års resekatalog i vilken en identisk resa erbjuds, och där det huvudsakliga syftet är att sola, bada och se naturen. Det längsta stoppet under båda dessa resor är i Opatija i norra Kroatien, en av landets "mest eftersökta badorter".⁷⁵ Jugoslavienresorna tillhörde rimligtvis inte de mest populära, och under dessa två år dominerar landets naturskönhet som det främsta säljargumentet snarare än landets kulturella, etniska och religiösa mångfald.

Under det nästkommande året publicerar Europa-Resor AB tre olika resekataloger där mängden spenderad tid i Jugoslavien är minimal. I *Europa-Resor 1960* erbjuds en resa där endast en dag tillbringas i Opatija som i det hastigaste laget beskrivs som vackert och behagligt. I *En kunglig semester sommaren 1960 med Europa-Resor*, nämns inte Jugoslavien en enda gång. Däremot tillägnades landet en liten notis i slutet av katalogen, där läsaren informerades om att den kunde lära sig mer om landet om den beställde Europa-Resor AB:s officiella reseguider.⁷⁶ Under samma år förekommer dock ett undantag, i *Sällskapsresor 1960* erbjuder Europa-Resor AB en kort tur längsmed den Adriatiska kusten. Likt de tidigare katalogerna som erbjuder samma rutt är kustområdets antika arv, dess natur samt möjligheten till sol och bad de huvudsakliga säljargumenten.⁷⁷

Mellan 1958-1960 associeras inte de jugoslaviska resmålens attraktiva aspekter med någonting typiskt "jugoslaviskt". Istället betonas naturens skönhet såväl som historiska sevärdheter vilka i högre grad representerar arv som Jugoslavien hade gemensamt med resten av Europa. Det främsta och vanligast förekommande exemplet på en sådan sevärdhet är Diokletianus palats i Split. Det är inte kontroversiellt att påstå att liknande lämningar från antikens Rom går att finna vid andra, mer konventionella resmål runt Medelhavet. Genom att placera Jugoslavien i en sådan europeisk historisk kontext är det möjligt att Europa-Resor AB vill övertyga sina potentiella

⁷⁴ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1958*, Helsingborg 1958, s.43-44.

⁷⁵ Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1959*, Helsingborg 1959, s.90.

⁷⁶ Europa-Resor AB, *En kunglig semester sommaren 1960 med Europa-Resor*, Helsingborg 1960, onummerad.

⁷⁷ Europa-Resor AB, *Sällskapsresor 1960*, Helsingborg 1960, s.40-41.

kunder om att en resa till Jugoslavien inte skiljer sig avsevärt från en resa till exempelvis Italien, Spanien eller Grekland. Istället för att framhäva det som kan påstås vara unikt för Jugoslavien, som de gjort tidigare, har Europa-Resor AB valt att istället fokusera på det landet har gemensamt med andra populära destinationer för solsemestrar. Detta kan bero på att tidigare resor till Jugoslavien inte varit lika populära som andra resor, vilket har skapat ett behov att göra resan mindre äventyrlig, och istället mer bekant för den svenska resenären.

Det är inte förrän 1965 som Europa-Resor AB åter erbjuder en sällskapsresa Jugoslavien-runt. Resan heter "Jugoslavien - Dalmatien" och beskrivs i *Europa-Resor Flyg-Buss 1965* som följande:

Med flyg till Ljubljana direkt. Bekväm långfärdsbuss genom ett land med namn som SERBIEN, KROATIEN, BOSNIEN och HERZEGOVINA. Här rymmas minnen från den tid det kallades Europas Oroliga Hörn. Nu turistvänligt välkomnande. Överväldigande natur, högintressanta miljöbilder, massor av folklöre. Även en vilovecka vid Makarska-Rivieran - ett av Europas kommande badparadis där vattnet allttjämt är kristallklart.⁷⁸

Från citatet ovan framgår tydligt att Europa-Resor AB åter önskar att rikta sina potentiella resenärers blickar mot den breda mängd olika upplevelser som finns att tillgå i Jugoslavien, ur det hänseendet liknar det huvudsakliga säljargumentet det från *Europa-Resor 1956*. Det som skiljer 1965 års katalog från sin föregångare är dock att mindre tonvikt har lagts på Jugoslaviens kulturella influenser från öst-väst i den senare katalogen. I stället utgör det huvudsakliga säljargumentet Jugoslaviens traditionella och mer folkliga sidor. Katalogen utlovar en slags agrar och folklig idyll präglad av folkdräkter, musik och dans. Jugoslaverna beskrivs även som vänliga och välkomnande. Något som är unikt för denna katalog är att läsaren varnas om att resan "genomkorsar mindre utvecklade miljöer" vilket kan riskera att gå ut över resenärens komfort. Författarna försäkrar dock läsarna att om de är beredda på detta, står de inför en "oförglömlig färd".⁷⁹ En snarlik varning utfärdas även i 1966 års resekatalog, här beskrivs dock miljöerna som "primitiva" i utbytet mot komfort erbjuds resenärerna möjligheten att "komma folket närmare

⁷⁸ Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, Helsingborg 1965, s.49.

⁷⁹ Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, s.50.

inpå livet!".⁸⁰ Här används möjligheten att få nära sig ett främmande folks traditionella kultur och vardagsliv som ett av de främsta säljargumenten.

Vidare beskrivs inte Jugoslavien som totalt outvecklat, att resa i landet beskrivs nämligen som att "möta dagens livfulla utveckling".⁸¹ Här beskrivs Jugoslavien som både traditionellt och modernt. I samma tvekluvna anda beskrivs Jugoslavien också som både främmande och bekant för den svenska resenären: "Jugoslavien är ett land, där man har den spännande känslan att vara långt borta - men där man ändå känner sig behagligt hemmastadd".⁸² Dessa citat antyder ett visst jugoslaviskt "mellanförskap" som också gör sig påmint i de tidigare katalogernas beskrivningar av landet. Här befinner sig Jugoslavien i en europeisk kontext vilket framgått från beskrivningarna av Slovenien och Kroatien, samtidigt som Jugoslaviens seder, traditioner, folkliv och osmanska arv framhävs som särskilt spännande och främmande. Brytningen mellan traditionellt och modernt, mellan västerländskt och österländskt, gör sig även påmind i bildform:



Bilden ovan föreställer två, gissningsvis svenska turister som gör affärer med en äldre man. Mannen är iförd en fez och erbjuder hantverksvaror till försäljning, närmare bestämt kelimmattor. Kelimvävnaden är ett konsthantverk vanligast förekommande i Turkiet och Iran men återfinns även på Balkanhalvön, synnerligen i de delar som varit särskilt influerade av det osmanska riket.⁸⁴ Rimligtvis är denna bild tänkt att väcka tankar om orienten hos läsaren och agerar även som ett exempel på de unika kulturella upplevelser som erbjuds under resan. Den

⁸⁰ Europa-Resor AB, *Europa-Resor sommaren 1966*, Helsingborg 1966, s.63.

⁸¹ Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, s.50.

⁸² Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, s.50.

⁸³ Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, s.52.

⁸⁴ *Nationalencyklopedin*, kelim. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kelim> (hämtad 2023-04-24).

kan tänkas symbolisera det folkliga, traditionella och osmanska, och därmed mycket av det som ligger till grund för uppfattningen om Jugoslavien som någonting främmande.

Blandningen av det som bekanta och obekanta betonas även i *Europa-Resor sommaren 1966*.

Det introducerande stycket för resan "Jugoslavien-Dalmatien" sammanfattar väl hur Jugoslavien har konstruerats hitintills. Landet beskrivs som följande:

[...] ett de stora kontrasternas land, där det ligger mitt emellan Öst och Väst. Gammalgrekisk kultur i Makedonien, romarinflytande i Dalmatien, medeltida kyrkobyggnader i Serbien och islamitiska moskéer och minareter i Bosnien Hercegovina, toppmodernt badliv vid Adrias stränder och primitivt konservativ bondekultur i landets inre.⁸⁵

Från citatet ovan framgår återigen att det främsta säljargumentet hos Europa-Resor AB är Jugoslaviens kulturella och historiska brokighet. En intressant aspekt av just detta citat är dock användandet av ordet "primitiv" i jämförelsen mellan den Adriatiska kustrensans "toppmoderna badliv" och det jugoslaviska inlandet. I detta sammanhang kan det vara värt att lyfta Todorovas argument om att representationer av "den Andre" i många fall kan ha en viss sanningshalt. Det är inte helt orimligt att anta att områdena kring den Adriatiska kustrensans i högre grad var besökta av västerländska turister vid denna tidpunkt. Detta antagande förstärks i reseguiden [*Turen går till Jugoslavien*](#), där den svenska turismen i landet beskrivs som följande: "Endast rikets nordvästra del med Zagreb och Ljubljana som båda har österrikisk prägel, badorten Opatija samt Split och Dubrovnik vid Adriatiska havet är kända och besökta av turister".⁸⁶

Med tanke på att de ovan nämnda orterna tillhörde de mest populära resmålen i Jugoslavien var kanske även dessa platser mer anpassade till de västerländska turisternas krav och vanor och kom därmed att klassas som moderna utifrån en västerländsk bedömningsgrund. Däremot antyder användandet av begreppet "primitivt" att någonting är outvecklat eller lägre stående i jämförelse med det utvecklade eller civiliserade. Begreppet avser inte direkt att beskriva någonting som annorlunda från det egna, utan snarare som underlägset. Här tydliggörs ytterligare en funktion i reselitteraturen som belyses av Eric G.E. Zuelow, nämligen att skapa en känsla av "Vi och De".

⁸⁵ Europa-Resor AB, *Europa-Resor sommaren 1966*, s.63.

⁸⁶ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3.

Genom att exotifiera och stämpla den jugoslaviska bondekulturen som primitiv förstärks uppfattningen av den egna svenska identiteten, vilket möjliggör för reselitteraturen att sälja den främmande kulturen som en upplevelse till resenären. Det är dock värt att nämna att denna exotifiering inte nödvändigtvis är fientlig eller ond. Resebolagens primära mål är att sälja resor, och ett sätt att väcka läsarens intresse är helt sonika användandet av hyperboler och jämförelser med den egna kulturen.

3.2.2 Atlasresor AB

Likt Europa-Resor AB erbjöd även Atlasresor AB turer till och runt Jugoslavien med start 1969. I katalogen *AtlasResor sommaren 1969* erbjuds en resa vid namn "Jugoslavien runt", här benämns Jugoslavien som "Landet Annorlunda". Även hos Atlasresor utgör Jugoslaviens kulturella mångfald och naturskönhet de främsta säljargumenten. Här betonas Jugoslaviens kulturella och historiska mellanförskap i Europa, att resa i Jugoslavien beskrivs i katalogen som att möta "seklers bondekultur, dess praktfulla dräkter och fängslade folkmusik. Men det är också att möta dagens livfulla utveckling".⁸⁷ Nämnvärt är att beskrivningen "dagens livfulla utveckling" förekommer ordagrant i *Europa-Resor Flyg-Buss 1965* och verkar ha återanvänts i denna katalog. Vidare beskrivs landet både som bekant och främmande för svensken, större tonvikt läggs dock vid den delen av landet som klassas som orientalisk. I jämförelse med Europa-Resor AB:s kataloger tillägnas det osmanska arvet större uppmärksamhet hos Atlasresor AB. Resan som erbjuds har stopp i Banja Luka, Sarajevo och Mostar där resenären erbjuds möjligheten att se på minareter, besöka moskéer, köpslå i basarer och kolla på folkdansuppvisningar.⁸⁸ Stoppet i Mostar spelar i hög grad på den kulturella och religiösa mångfalden i landet, men även på de orientaliska upplevelser som staden har att erbjuda: "Vi ser Mostars stora moské - här ligger moské, katolsk och serbo-ortodox kyrka i samma kvarter! - och vi gör ett besök i Turkiska huset hos den talföre och slagfärdige Ahmed som gärna diskuterar hustrubyte på gammalt turkiskt vis".⁸⁹ Här spelar författarna på hyperboler kopplade till uppfattningar om Orienten för att sälja in Jugoslavienresan som en unik kulturell upplevelse som finns att tillgå förhållandevis nära beläget i Europa. Från Bosnien går resan norrut längsmed den Adriatiska kusten, här betonas området romerska arv, om än något kortfattat. I likhet med

⁸⁷ Atlasresor AB, *Atlasresor sommaren 1969*, Göteborg 1969, s.8.

⁸⁸ Atlasresor AB, *Atlasresor sommaren 1969*, s.9.

⁸⁹ Atlasresor AB, *Atlasresor sommaren 1969*, s.9.

Europa-Resor AB:s resplan tillhör Diokletianus palats i Split de främsta sevärdheterna även hos Atlasresor AB. I katalogen beskrivs palatsets innergård som följande: "Diocletianus peristyl med dess magnifika lejon ger antydningar om Splits gångna storhetstid".⁹⁰ Utöver denna vinkning till Jugoslaviens antika arv ägnas inte någon större mängd uppmärksamhet åt andra historiska sevärdheter, i stället betonas strand- och natlivet i Dubrovnik, Split, Opatija och Zadar.

I *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1970* erbjuds återigen resan "Jugoslavien runt".

Beskrivningarna av landet är i det närmaste identiska med katalogen från det föregående året med undantag för ett fåtal ändringar av enskilda ord, exempelvis ändringen av "dagens livfulla utveckling" till "dagens snabba utveckling".⁹¹ Även resvägen är identisk med föregående år och är helt klart tänkt att omfatta de delar av Jugoslavien som är mest influerade av väst såväl som de delar som är mest influerade av öst:



Beskrivningarna av resans olika anhalter är också identiska från föregående års katalog.

Någonting som var intressant i denna katalog var att i beskrivningen av Zagreb lades tonvikt vid att övertyga och försäkra läsaren om att det var en "modern stad av internationell karaktär",⁹³ möjligtvis i syfte att motstrida eventuella förutfattade meningar om staden. Det är inte förrän två år därpå som resan "Jugoslavien runt" beskrivs av Atlasresor i andra ordalag. I *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972* beskrivs resan som följande: "Det är en resa i tid och rum. En resa genom olika utvecklingsstadier, vitt skilda kulturer, folkslag, religioner. Och landskap!".⁹⁴ Ett utmärkande drag i denna katalog är att delrepublikerna genom vilka resan passerar ägnas en

⁹⁰ Atlasresor AB, *Atlasresor sommaren 1969*, s.9.

⁹¹ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1970*, Göteborg 1970, s.22.

⁹² Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1970*, s.22.

⁹³ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1970*, s.23.

⁹⁴ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, Göteborg 1972, s.14.

kortare beskrivning i det introducerande stycket. I Sloveniens och Kroatiens fall tillägnas även en beskrivning av republikernas befolkning, slovenerna beskrivs som "en hårt arbetande befolkning, påverkad sedan århundranden av västerländskt tankesätt".⁹⁵ Delrepubliken beskrivs som vacker med ett välordnat jordbruk. Kroaterna beskrivs som "livligare slaver, också västerländskt influerade men trotsigare, stoltare".⁹⁶ I övergången till öst tillägnas inte befolkningen någon mer djupgående beskrivning; i samma stycke karakteriseras Bosnien och Herzegovina av sina turkiska hus, österländska inflytande och fattiga befolkning: "kitteldalarnas tunna jordlager ger den fattiga befolkningen dess karga inkomst".⁹⁷ Även här gör sig skiljelinjen mellan det moderna, hårt arbetande, företagsamma väst och det fattiga, mindre utvecklade öst tydlig där kroaterna utgör en form av övergång mellan de två. I detta sammanhang hade de kulturella skillnaderna inom landet kunnat liknas vid ett Europa i miniatyr.

Den Adriatiska kusten med medföljande hav lovprisas för sin naturskönhet, växtlighet och tillverkningen av viner i området.⁹⁸ Till förmån för ett mer utförligt introducerande stycke har dock beskrivningarna av resans enskilda anhalter avsevärt kortats ned och innehåller därmed ingen information som skiljer dem från tidigare rese kataloger. Likt de andra undersökta katalogerna är landets mångfald och naturskönhet de främsta säljargumenten. Något som är unikt för denna katalog är att läsaren kan köpa till ett paket på resan i vilken en vistelse i Dubrovnik och Cavtat erbjuds. I denna del av rese katalogen avviker texten från sitt vanliga format och presenteras i stället i form av en intervju med Atlasresor AB:s platschef Christa Meyer. Resmålen beskrivs främst utifrån sin naturskönhet, kristallklara vatten och historia. I katalogen betonar Meyer möjligheten att, med utgångspunkt i Dubrovnik undersöka resten av Jugoslavien:

Dessutom kan man göra spännande utflykter till landets inre och längs kusten. Jag tror, att det finns få länder som har haft en så mångskiftande historia som Jugoslavien av idag. "Jugo" betyder ju syd och jugoslavien är en sammanslagning av de sydslaviska staterna. Tre stora världsreligioner har vunnit

⁹⁵ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.14.

⁹⁶ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.14.

⁹⁷ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.14.

⁹⁸ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.14.

anhängare på Balkan, den katolska och den ortodoxa kyrkan samt islam, och med detta möts tre stora kulturer här nere.⁹⁹

Återigen framställs mångfalden som det bästa med Jugoslavien. I just detta fall betonas närheten till och möjligheten att upptäcka denna mångfald. Slutligen påpekar Meyer att befolkningen är varm och välkomnande¹⁰⁰, likt hur landet beskrivs i *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*.

Mellan 1972 och 1975 erbjuder Atlasresor AB inga resor till Jugoslavien i någon av sina utgivna kataloger. Detta kan bero på att resorna till och runt Jugoslavien inte var lika populära som de andra resmålen. Resorna till Jugoslavien införs återigen i *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976* och då som en "Nyhet!".¹⁰¹ Det som skiljer denna Jugoslavienresa från de föregående resorna är att resan som erbjuds här endast far igenom Dubrovnik, Cavtat, Korčula och Orebić och är tänkt att visa resenären "Några av de mest självklara resmålen vid medelhavet".¹⁰² I denna katalog ligger det främsta säljargumentet i den Adriatiska kustens naturskönhet, strandliv och moderna hotell. Återigen ämnar författaren att undanröja eventuella förutfattade meningar om Jugoslavien genom att försäkra läsaren om att "Jugoslavien är ett modernt turistland med goda, moderna hotell och restauranger, fullt i klass med de mera vanliga resmålen".¹⁰³ Att denna försäkran har varit återkommande hos Europa-Resor AB såväl som Atlasresor AB beror troligen på att ett färre antal människor reste dit, rimligtvis eftersom att det kan ha funnits en viss skepsis runt att resa till ett Östeuropeiskt, socialistiskt land under den undersökta perioden. Vidare har Atlasresor gett detta års jugoslavienresa ett känt ansikte i form av Uno Myggan Ericson. Ericson var teaterman, fil. hedersdr vid Göteborgs Universitet samt redaktör för uppslagsverket *Nöjeslexikon*.¹⁰⁴ Likt hur Atlasresor AB ämnat att presentera Dubrovnik mer personligt med hjälp av Christa Meyer 1972 använde sig 1976 av Uno Myggan Ericson i samma syfte. Här presenterar katalogen Ericsons personliga kärleksförklaring till Dubrovnik:

⁹⁹ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.75.

¹⁰⁰ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, s.75.

¹⁰¹ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976*, Göteborg 1976, s.116.

¹⁰² Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976*, s.116.

¹⁰³ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976*, s.116.

¹⁰⁴ *Nationalencyklopedin*, Uno Myggan Ericson.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/uno-myggan-ericson> (hämtad 2023-04-25).

Jag blir mycket ledsen när andra dubrovnikbesökare blir besvikna över stan. Kanske de har rätt att bli besvikna om de väntar sej Dubrovnik som en semesterort med milsvida plager och festliga natters fashionabla klubbar. Visst har Dubrovnik mycket av detta. Men Dubrovnik kräver något av sina besökare. Dubrovnik är historia. Först sedd ur det perspektivet kan stan ge besökaren något.¹⁰⁵

Från Ericsons citat ovan görs det tydligt att en resa till Jugoslavien kan erbjuda precis samma nöjen som vilken annan solsemester som helst, samtidigt som platsen kan erbjuda unika kulturella upplevelser för den som är villig att se på platsen ur ett annat perspektiv. Varken Cavtat, Korčula eller Orebić ägnas en beskrivning lika utförlig som Dubrovniks. Dessa platser prisas främst för sitt subtropiska klimat, naturskönhet och härliga stränder. Inga utförliga beskrivningar av platsernas historia, kultur eller befolkning ges i detta sammanhang. I stället förses läsaren med långa listor med namn på stränder och hotell. Detta tyder på att Atlasresor AB inte lade samma fokus på Jugoslavien som ett unikt kulturellt resmål som de gjort tidigare. I stället ligger det främsta försäljningsargumentet i att Jugoslavien är ett perfekt resmål för en solsemester, men samtidigt någonting unikt. Året därpå, i *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977* erbjuds samma solsemester som föregående år. Återigen introduceras resan med en försäkran om att Jugoslavien faktiskt kan leva upp till den potentiellt oroliga turistens förväntningar, författaren förklarar att "Jugoslavien på de sista åren har genomgått en stor förändring och är idag helt rustat att taga emot den internationella turismen".¹⁰⁶ Även detta år hyllas Dubrovnik av Uno Myggan Ericsson.

Uno Myggan Ericson
är Jugoslavienkännare
och -entusiast som få.
Han berättar så här:



107

¹⁰⁵ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976*, s.117.

¹⁰⁶ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, Göteborg 1977, s.116.

¹⁰⁷ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, s.116.

I sin beskrivning av Dubrovnik försäkras Ericson läsaren om att stadens har en månghundraårig tradition av att vara i kontakt med utlänningar och är därmed en välkomnande plats där det är lätt att ta kontakt med folk, resenären behöver således inte oroa sig över mottagandet hos det jugoslaviska folket: "Genom århundraden, när sta'n var sin egen republik, har de lärt sig vikten av att umgås med utlänningar. En gång gällde det handel, nu gäller det turism".¹⁰⁸ Detta följer Ericson upp med målande beskrivningar av Dubrovniks strand-, natt-, och restaurangliv. Inga vidare beskrivningar av Jugoslavien och landets befolkning ges. Likt föregående års katalog beskrivs Cavtat, Korčula och Orebić endast som trevliga, pittoreska resmål för den sol- och badsugna turisten med ett behagligt klimat och vacker natur. Cavtat beskrivs som "underskönt belägen på en grönskande halvö, omgiven av salt kristallklart vatten och blånande berg",¹⁰⁹ Korčula och Orebić karakteriseras av underbara stränder med kiselsten och klippor, pinjeskogar, olivlundar och ett kristallklart vatten".¹¹⁰ Gemensamt med de tidigare katalogerna är att naturskönheten framträder som ett av de främsta säljargumenten. Att Atlasresor AB använde sig av Uno "Myggan" Ericson i syfte att betona den kulturella och historiska aspekten av solsemestern till Dubrovnik kan möjligtvis bero vågen av kritik som uppstod under 1960- och 70-talen, vilken bestod i att charterresorna framhävde hedonistiska och omoraliska beteenden. Att betona möjligheten att få upptäcka och ta del av resmålens månghundraåriga historia och vackra naturscener kan vara ett försök till att övertyga resenären som från början har förhållit sig kritiskt till en solsemester att ta sig till Jugoslavien.

Sedan Atlasresor AB återintroducerade Jugoslavienresan 1976 har de tagit avstånd från de försäljningsargument kring Jugoslavien som varit dominerande i deras tidigare resekataloger såväl som i Europa-Resor AB:s kataloger. I stället för att erbjuda en resa som omfattar flera aspekter av Jugoslaviens historia, kultur och religion riktade de istället fokus mot de platser i landet som lämpar sig bäst som solsemesterorter. Jugoslaviens kulturella brokighet har tonats ned till förmån för mer charterliknande upplevelser. Möjligtvis beror detta på att resekatalogen utgavs samtidigt som charterresan [exploderade i popularitet](#) hos det svenska folket. Därmed kan efterfrågan för de tidigare sällsapsresorna i buss ha minskat. Att katalogerna vid åtskilliga tillfällen söker övertyga läsaren om att Jugoslavien håller samma nivå som andra, mer populära

¹⁰⁸ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, s.117.

¹⁰⁹ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, s.120.

¹¹⁰ Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, s.122.

resmål, talar för att de riktar sig mot en publik som inte är lika intresserad av de unika kulturella upplevelser som erbjudits i tidigare kataloger. I detta sammanhang är det återigen värt att nämna Eric G.E. Zuelows argument kring relationen mellan reselitteraturens upphovsmakare och konsumenten, där konsumenten har en röst vilken upphovsmakaren, som arbetar i kommersiellt syfte, behöver förhålla sig till. Rimligtvis speglar denna förändring i katalogernas innehåll en minskad efterfrågan på kulturella och historiska upplevelser och en ökad efterfrågan på avslappnande solsemestrar.

En intressant aspekt av resekatalogerna från både Europa-Resor AB såväl som Atlasresor AB var att samtliga saknade en uttrycklig beskrivning av Jugoslavien som socialistiskt. Ett antal vinkningar till landets politiska system kunde utläsas i form av beskrivningar som "högintressant" och "aktuellt". Dessa vinkningar kunde även utläsas ur de återkommande förvisningarna om att delar av Jugoslavien, framför allt Zagreb och badorterna längsmed den Adriatiska kusten, var fullt moderna platser som uppfyllde västerländska krav. Rimligtvis var dessa påståenden till för att bemöta eventuell skepsis kring att resa i ett socialistiskt land utan att uttryckligen behöva benämna landet som socialistiskt. Att Jugoslavien var socialistiskt förefaller i denna kontext vara elefanten i rummet som man undviker att tala om. Detta återspeglas även i det faktum att ingen av resorna som erbjöds i samtliga kataloger inkluderade en anhalt i Belgrad vilket var landets huvudstad och politiska, ekonomiska samt kulturella centrum. Ytterligare en anledning till att författarna undvek att tilltala den nämnda elefanten i rummet kan vara att den kommersialiserade mass- och charterturismen möttes av kritik under 60- och 70-talet. Svenskar som reste till bland annat Francos Spanien eller Ceaușescus Rumänien för att sola och bada kritiserades för att ha nöjesrest till diktaturer. Ett argument var exempelvis att sådana resor sponsrade regimerna i länderna man reste till.¹¹¹ Denna kritik var inte unik till varken tid eller plats, utan återfinns även idag gällande resmål som exempelvis Thailand, eller Kuba.

¹¹¹ Gustafsson, Thomas, Turismen nyckeln, *Sydkusten.es*, 2011-03-04, <https://www.sydkusten.es/sk/161/a/14679/turismen-nyckeln/> (hämtad 2023-05-02).

3.2.3 Yugotours

Yugotours sticker ut i detta sammanhang då resebolaget inte enbart ägdes och sköttes av svenska aktörer, utan av den jugoslaviska staten.¹¹² Materialet skiljer sig från de ovan undersökta katalogerna i hänseendet att det till stor del är författat av jugoslaver som önskar sälja in sitt eget land till svenska turister. Denna aspekt framhävs även i katalogerna som ett säljargument. I resekatalogen *Jugoslavien - Landet som även värmer hjärtat* menar resebolaget att de "kan landet" samt att de "är resebyrån som är en lyckad blandning av svenskar, svenskor, jugoslaver och jugoslaviskor. Ett samspelt lag, som vet hur den nordiska konsumenten tänker och som kan Jugoslavien på sina fem fingrar".¹¹³ Med detta citat i åtanke är det av intresse att undersöka hur en jugoslavisk aktör marknadsför sitt land till svenska konsumenter.

Yugotours började erbjuda svenskar resor till Jugoslavien år 1967. Det första som skiljer innehållet i 1967 års resekatalog från de tidigare undersökta är att Jugoslaviens politiska system uppmärksammas, ett stycke om landets kulturella särdrag avslutas som följande: "Låt oss också till sist erinra om att Jugoslavien är en socialistisk förbundsrepublik".¹¹⁴ I *Yugotours sommaren 1970* erbjuds för första gången en resa runt hela Jugoslavien med säljargument som i väldigt hög grad liknar de från Europa-Resor AB samt Atlasresor AB. Resekatalogen från 1970 beskriver landet som "ett land där man har känslan av att vara långt borta, men där man ändå känner sig behagligt hemmastadd" såväl som "den rätta platsen för individualister".¹¹⁵ Anmärkningsvärt här är att landet, som var socialistiskt och i hög grad kollektivistiskt uttryckligen marknadsförs till individualister, och samma säljargument förekommer även i en utav två kataloger från 1971, med titeln *Jugoslavien - På egen hand*.¹¹⁶ Detta är någonting som skiljer Yugotours från de tidigare undersökta resebolagen.

Majoriteten av utrymmet i de nio katalogerna som publicerades mellan 1967 och 1980 utgörs av individuella solsemestrar som erbjuds på en mängd olika orter längsmed den Adriatiska kusten.

¹¹² Förordning 1294/1999, *Europeiska rådets förordning 1294/1999 av den 15 juni 1999 om frysande av tillgångar och ett investeringsförbud avseende Förbundsrepubliken Jugoslavien och om upphävande av förordningarna (EG) nr 1295/98 och (EG) nr 1607/98*. <http://data.europa.eu/eli/reg/1999/1294/oj> (hämtad 2023-05-02).

¹¹³ Yugotours, *Jugoslavien - Landet som även värmer hjärtat*. - Yugotours 1974, Stockholm 1974, s.2.

¹¹⁴ Yugotours, *Yugotours sommaren 1967*, Stockholm 1967, s.4.

¹¹⁵ Yugotours, *Jugoslavien är den rätta platsen för individualister! Res på egen hand med Yugotours - Yugotours sommaren 1970*, Stockholm 1970, s.1-2.

¹¹⁶ Yugotours, *Jugoslavien - På egen hand - Yugotours sommaren 1971*, Stockholm 1971, s.1.

Resebolaget uppmanar resenären att resa själv i stället för i större sällskap. I katalogerna erbjuds därmed tjänster som skall underlätta för resenären, exempelvis hyrbilstjänster, bokning av flygbiljetter såväl som bokning av hotell. För att hjälpa läsaren att bestämma var i Jugoslavien de vill resa ges översiktliga beskrivningar av de olika badorterna längsmed kusten. Även här, bland det stora urvalet badorter återkommer ett av de mest använda säljargumenten, nämligen Jugoslaviens brokiga historia. I *Jugoslavien - På egen hand - Yugotours 1971* erbjuds läsaren resor till platser med vitt skilda karaktärsdrag, bland annat beskrivs den kroatiska badorten Opatija som en plats präglad av "Österrikisk stil, lyxigt nöjesliv, tradition".¹¹⁷ I samma katalog beskrivs den Montenegrinska badorten Budva som: "Pippi Långstrumps sjörövarstad, världsberömd playa, nära Orientens mystik".¹¹⁸ Här görs tydligt att resenären kan välja fritt mellan att få uppleva det mer bekanta, europeiska såväl som det orientaliska samtidigt som hon får njuta av en avslappnande solsemester. I syfte att kontextualisera referensen till Astrid Lindgrens verk bör nämnas att delar av långfilmen *Pippi Långstrump på de sju haven* spelades in i Budva.¹¹⁹ Hittills är Yugotours ensamma om att använda sig av svenska samtida populärkulturella referenser som säljargument. Ett sådant säljargument betonar vad det bekanta (Pippi Långstrump) har gemensamt med det obekanta (Budva) och kan agera för att få resmålet att kännas mer som hemma, i synnerhet om resenären redan har bekantat sig med resmålet på film. Detta skiljer sig från föregående resekataloger, som i högre grad har betonat skillnaderna mellan Sverige och Jugoslavien och använt dessa som säljargument, med undantag för Atlasresor AB:s användning av Uno "Myggan" Ericsson.

Anmärkningsvärt hos Yugotours är förändringen i hur solsemestrarna marknadsfördes i katalogerna visuellt med hjälp av fotografier. Mellan 1967 och 1974 användes främst bilder som spelade på landets naturskönhet, soliga stränder eller brokiga kultur. Från 1974 och framåt bestod bildmaterialet till större del av kvinnor i bikini som solar, badar, dricker drinkar eller umgås med andra kvinnor och män. Nedan exemplifieras denna förändring med hjälp av ett utdrag bilder i kronologisk ordning från 1967 till 1980.

¹¹⁷ Yugotours, *Jugoslavien - På egen hand - Yugotours sommaren 1971*, Stockholm 1971, s.7.

¹¹⁸ Yugotours, *Jugoslavien - På egen hand - Yugotours sommaren 1971*, s.12.

¹¹⁹ Astrid Lindgren Company. *Pippi Långstrump på de sju haven*. *Astrid Lindgren Company* <https://www.astridlindgren.com/sv/film/pippi-langstrump-pa-de-sju-haven> (hämtad 2023-05-02).



120



121



Man äter och roas sig...



... upplever orientens mystik...



... shoppar i bazarerna...



... och kopplar av med sport

122



123



124



125



En Yugotours fantast



126

Platz	19	Umsatz
DALMATIEN-RIVIERAN		
Maturak	26	Yugot
Placine	21	Stad
Sibenik	24	Umsatz
Spit	28	Umsatz
Trogir	30	

¹²⁰ Yugotours, *Jugotours sommaren 1967*, Stockholm 1967, s.16.

¹²¹ Yugotours, *Kristallklart vatten, gröna stränder utan trängsel. Det är Jugoslavien med Yugotours... Yugotours sommaren 1970*, Stockholm 1970, s.6.

¹²² Yugotours, *Jugoslavien - du gröna, du blåa - Yugotours sommaren 1971*, Stockholm 1971, s.20.

¹²³ Yugotours, *Jugoslavien - Landet som även värmer hjärtat. - Yugotours 1974*, Stockholm 1974, s.22.

¹²⁴ Yugotours, *Jugoslavien och Yugotours - det bästa samspelat paret för din semester '78*, Stockholm 1978, s.56.

¹²⁵ Yugotours, *Jugoslavien och Yugotours - det bästa samspelat paret för din semester '79*, Stockholm 1979, s.5.

¹²⁶ Yugotours, *Sommar 1980 - Marknadens mest prisvärda resor till bad, sol, värme, skärgård, höga berg och bilfria städer i Jugoslavien. Neutralpress stöder våra argument*, Stockholm 1980, s.59, s.7 & s.6.

Från bildmaterialet ovan framgår tydligt att katalogerna mellan 1967 och 1971 i högre grad porträtterar Jugoslavien som ett land starkt präglat av sin historia och tradition. Fotografiet från 1967 föreställer två kvinnor i folkdräkt på ett berg med Dubrovnik i bakgrunden, fotografiet från 1970 föreställer två kvinnor och ett barn iförda folkdräkt som erbjuder turister mat och dryck följt av texten "Jugoslavisk gästfrihet hälsar er välkomna överallt". I fotografierna från 1971 års katalog betonas nöjeslivet som finns att tillgå i landet såväl som dess osmanska arv, där informeras resenärerna om att de kan få uppleva orienten samtidigt som de får möjligheten att koppla av med livemusik och golf. Från 1974 och framåt minskar mängden illustrationer av folkdräkter, naturscener och stadsbilder och ersätts, som synes ovan, med bilder som i högre grad betonar resornas charteraspekter. Bilder på lättklädda kvinnor och män som solar, badar, dricker drinkar och röker kan tänkas vilja framhäva de mer charterliknande aspekterna av att resa i landet. Här är det lämpligt att återgå till Zuelows tanke om att konsumenten i viss mån styr innehållet i reselitteraturen. Skiftet från kulturella upplevelser till sol, bad och nöje kan anses återspegla en förändrad efterfrågan hos de svenska resenärerna.

Vidare har Yugotours gemensamt med Europa-Resor AB och Atlasresor AB att de gör det tydligt att resenären inte kommer att behöva uppoffra de bekvämligheter den är van vid hemma i Sverige. I den första sidan på katalogen *Kristallklart vatten, gröna stränder utan trängsel. Det är Jugoslavien med Yugotours* från 1970 påträffas följande illustration:



¹²⁷ Yugotours, *Kristallklart vatten, gröna stränder utan trängsel. Det är Jugoslavien med Yugotours... Yugotours sommaren 1970*, s.1.

Bilden ovan är tydligt avsedd att bemöta eventuella förutfattade meningar kring att resa i ett socialistiskt land, däribland uppfattningen om att det fanns ett begränsat utbud av varor. Bildtexten antyder även att utbudet i Jugoslavien på sätt och vis är större med de "tusentals jugoslaviska produkter som inte finns i Sverige!".¹²⁸

3.2.4 Gebers Resehandböcker, *Turen går till Jugoslavien 1964*

Turen går till Jugoslavien är en reseguide utgiven av Almqvist & Wiksell/Gebers Förlag AB år 1964 och är den bok från vilken uppsatsens inledande citat är hämtat. Som nämnt i sektion [1.4](#) är reseguiderna främst riktade till turisten som reser på egen hand. Med anledning av detta inkluderar denna reseguide en stor mängd praktisk information, exempelvis när på året det är lämpligt att resa, vilka pass- och visumkrav som gäller, väglaget för bilister, översiktliga såväl som detaljerade kartor över landet, vilken typ av valuta som används samt hur mycket av valutan resenären kan behöva ta ut inför resan. Vidare förses läsaren med en översikt över det serbokroatisk-kyrilliska alfabetet såväl som en sammanfattning av fraser som kan vara av nytta under resan.¹²⁹ Slutligen förser författarna resenären med 12 olika förslag på bilturer genom landet.¹³⁰

Utöver denna rent praktiska information förses läsaren med en detaljrik beskrivning av Jugoslavien, och någonting som direkt skiljer innehållet i denna reseguide från det i resekatalogerna, med undantag för Yugotours, är att landets politiska system inte hamnar i skymundan. I bokens inledande stycke beskrivs landet som politiskt aktuellt med anledning av "marskalk Titos aktivitet"¹³¹ samt att "Om Jugoslavien fortfarande har många motståndare torde det inte minst bero på den socialistiska statsformens och Titoregeringens bekännelse till den kommunistiska läran".¹³² Vidare skiljer sig denna reseguide i hänseendet att författarna även strävar efter att förse läsaren med en mer detaljerad bild av hur den jugoslaviska regeringen styr landet. För det mesta beskrivs Titos styre som förhållandevis framtidsoptimistiskt och villigt att investera i teknisk, industriell och kulturell utveckling. I guidens beskrivning av den

¹²⁸ Yugotours, *Kristallklart vatten, gröna stränder utan trängsel. Det är Jugoslavien med Yugotours... Yugotours sommaren 1970*, s.1.

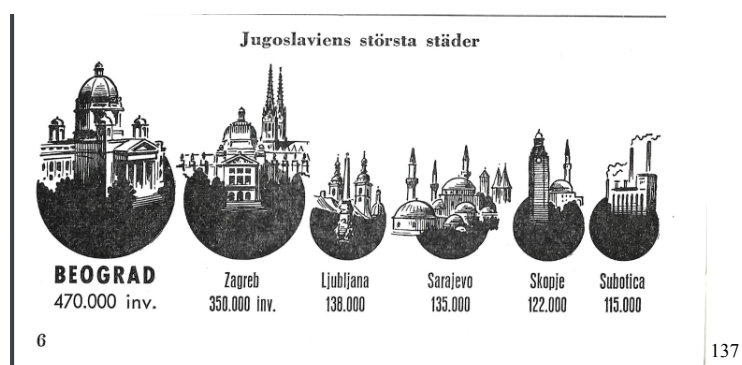
¹²⁹ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.18-19, se bilaga 1.

¹³⁰ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.31, se bilaga 2.

¹³¹ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3.

¹³² Schultz & Meyer (red.) 1964, s.6.

makedoniska huvudstaden Skopje ges erkännande till den jugoslaviska regeringen för deras strävanden att modernisera den då underutvecklade staden: "Under den jugoslaviska regeringens strävanden att påskynda framåtskridandet i det underutvecklade Macedonien har Skopje blivit ett kulturellt och industriellt centrum. Skopje har idag ett universitet, 3 teatrar, en symfoniorkester, radiostation och flera betydande museer. [...] I stadens närhet utbygges betydande kraftverk".¹³³ Här framgår att Jugoslavien vid skrivandets tidpunkt till stor del sågs som underutvecklat av författarna som samtidigt såg positivt på landets pågående industriella och kulturella utveckling. Som ett turistmål beskrivs Jugoslavien som attraktivt i hänseendet att det inte ännu nåtts av den internationella turismen. Författaren hävdar att detta kommer att ge resenären en mer genuin och autentisk upplevelse av landet och dess befolkning. Löftet om en autentisk jugoslavisk upplevelse används även som säljargument i *Europa-Resor sommaren 1966*. Fortsättningsvis är variationerna i natur, kultur, religion och historia det som författaren för fram som den främsta anledningen att resa i Jugoslavien. Med hänvisning till detta benämner författaren landet som "ett Europa i litet format"¹³⁴ och befolkningen beskrivs som "ett folk och flera folk".¹³⁵ I likhet med beskrivningarna av Jugoslavien i rese katalogerna positioneras landet här i ett mellanförskap mellan det europeiska och det icke-europeiska, landet benämns bokstavligen som en "bro mellan öst och väst".¹³⁶ Jugoslaviens många ansikten är ett tema som varit återkommande i denna undersökning. Relationen mellan öst och väst, gammalt och nytt, lågutvecklat och framtidsorienterat gör sig även väldigt tydlig i en guidens visuella översikt av Jugoslaviens sex största städer:



¹³³ Schultz & Meyer (red.) 1964, *Turen går till Jugoslavien*, s.29.

¹³⁴ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3.

¹³⁵ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3.

¹³⁶ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.6.

¹³⁷ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.6.

Denna illustration omfattar näst intill samtliga aspekter av Jugoslaviens mest återkommande karaktärsdrag och säljargument. Illustrationen av Belgrad föreställer den jugoslaviska (nuv. Serbiska) parlamentsbyggnaden och kan tänkas symbolisera landets politiska och ekonomiska aktivitet och framåtskridande. Avbildningen av Zagreb föreställer den kroatiska nationalteatern i förgrunden, uppförd i nybarock 1895 och ritad av en wiensk arkitektfirma.¹³⁸ Teatern agerar här som ett minne av Kroatens österrikiska arv. I bakgrunden syns den gotiska katedralen i Zagreb som representerar katolicismens dominans i Kroatien. Jugoslaviens katolska arv återspeglas även i avbildningen av Ljubljana där den mest framstående delen av illustrationen är Robbafontänen med Sankt Nikolaskatedralen i bakgrunden. Båda byggnadsverken är ritade av italienska barockarkitekter och kan tänkas symbolisera landets italienska arv.¹³⁹ Det osmanska arvet framgår väldigt tydligt i avbildningen av Sarajevo där Gazi Husrev-begmoskéen och dess minareter är som mest framträdande, och detsamma gäller avbildningen av Skopje som föreställer stadens gamla klocktorn med Sultan Murats moské i bakgrunden. Slutligen föreställer den sista illustrationen industriverksamheten i den nordserbiska staden Subotica och kan i detta sammanhang tänkas representera landets industriella och ekonomiska framåtskridande som också nämns i reseguiden. Vad som för somliga kanske framstår som en förhållandevis banal illustration inkapslar därmed landets habsburgska, italienska och osmanska arv såväl som dess katolska och muslimska prägel. Den framhäver historia och tradition samtidigt som den uppmärksammar landets politiska system och en strävan efter modernitet. Däremot undgår illustrationen att belysa den ortodoxa kristendomen, exempelvis i form av en serbisk-ortodox kyrka. Huruvida detta var ett medvetet val av författarna eller ej är omöjligt att säga. Kanske var detta underförstått, eller så ansåg författarna att andra illustrationer var mer relevanta och intresseväckande.

I likhet med Alfred Jensens reseskildringar som diskuteras i sektion [3.1](#) belyses här att en av det sydslaviska folkets gemensamma nämnare är "viljan att hävda självständigheten och hatet mot förtryckaren [...] Framför allt avskydde man naturligtvis det turkiska världsväldet".¹⁴⁰

¹³⁸ Hrvatsko Narodno Kazalište u Zagrebu [Kroatiska nationalteatern i Zagreb], HNK - O zgradi [Om byggnaden], *Hrvatsko Narodno Kazalište u Zagrebu*, <https://www.hnk.hr/hr/o-nama/o-zgradi/povijest-zgrade/> (hämtad 2023-05-03).

¹³⁹ National Gallery of Slovenia, The Robba Fountain - The story of the City's Symbol, *National Gallery of Slovenia*, https://archive.ph/20130418171424/http://www.ng-slo.si/en/default.asp?k=razstava_dogodek&rid=281 (hämtad 2023-05-04).

¹⁴⁰ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3f.

Genomgående i reseguiden är att Jugoslaviens österländskt influerade kvaliteter oftast förknippas med stagnation medan landets "slaviska", eller västerländska kvaliteter har positiva konnotationer och förknippas med utveckling. I synnerhet ser man negativt på det osmanska rikets inflytande över landet. Detta återspeglas bland annat i guidens beskrivning av den sydslaviska konstens historia, som enligt författaren befann sig i stagnation under hela det osmanska väldets tid: "Under turkarnas herradöme förekom ingen konstnärlig verksamhet bortsett från de speciella turkiska byggnaderna, moskéer, minareter, bad och broar alla utförda av turkiska byggmästare. I Serbien florerade dock även under dessa århundraden ikon- och miniatyrmåleriet".¹⁴¹

Ytterligare ett exempel på att författaren ser negativt på det osmanska rikets inflytande är i beskrivningen av Skopjes historiska bakgrund. Författaren förklarar att staden upplevde en tusenårig blomstringsperiod under romerskt och serbiskt styre vilken "fick ett snabbt slut då turkarna 1392 slog den sägenomspunna hjälten Marko Kraljevitj och erövrade Skopje".

Avslutningsvis är *Turen går till Jugoslavien* i många hänseenden lik de ovan undersökta resekatalogerna. Boken framhäver växlingarna i natur, religion, kultur och historia som en av de främsta anledningarna att besöka landet. I likhet med resekatalogerna läggs även tonvikt vid landets position mellan Öst och Väst, där landets orientaliska inslag framhävs som speciellt anmärkningsvärda. Detsamma gäller för landets position mellan det moderna och omoderna, det nya och det gamla. I likhet med Alfred Jensens reseskildringar såväl som i resekatalogerna definieras Jugoslavien i hög grad utifrån sin imperiepräglade historia. I guiden anträffas även ett antal skillnader från resekatalogerna, exempelvis att landet vid flertalet tillfällen beskrivs som både socialistiskt och framtidsoptimistiskt. Den främsta, och mest anmärkningsvärda skillnaden är bokens praktiska information, d.v.s. information om resvägar, språk, alfabetet etcetera. Som nämnt ovan grundar sig tillägget av praktisk information i att boken riktar sig till turisten som reser på egen hand och inte i guideade sällskapsresor.

¹⁴¹ Schultz & Meyer (red.) 1964, s.9f.

4 Sammanfattning och slutsatser

Syftet med detta arbete har varit att undersöka hur Jugoslavien har konceptualiserats i svensk reselitteratur runt sekelskiftet 1800-1900 såväl som under 1900-talets andra hälft. Ytterligare ett syfte har varit att undersöka hur uppfattningarna av Jugoslavien har brukats i syfte att sälja resor till den svenska läsaren och resenären. I den undersökta reselitteraturen har Jugoslavien haft många olika ansikten. Alfred Jensen var noggrann med att betona att befolkningen på Balkanhalvön inte hade mycket annat än språket gemensamt och framhävde vardera kulturs möjlighet till självständig utveckling som någonting positivt. I källmaterialet har Jensen inte uttryckt någon större iver, eller entusiasm kring att påtvinga västeuropeiska inflytanden på området. Jensen angelägenhet kring att särskilja de olika etniciteterna från varandra talar för en djupare förståelse av den etniska och historiska dynamiken i området. I detta hänseende skiljer sig Jensens beskrivningar av Jugoslavien från katalogerna och guiden som, förvisso pekade på skillnader mellan jugoslaverna, men även betonade deras enighet i egenskap av att vara jugoslaver.

Det undersökta materialet har uppvisat en stor konsekvens i representationerna av Jugoslavien och konceptualiseringen av landet har i de flesta fallen haft slående likheter med Todorovas argument om hur Balkan framställts i väst. Maria Todorova betonar Balkans roll inom västerländska diskurser som ett inkomplett mellanting mellan det europeiska och det orientaliska, eller ett inkomplett Jag. Å ena sidan har området många likheter med Väst Europa, vilket återspeglas i landets romerska, habsburgska och italienska arv. Å andra sidan skiljde sig landet väsentligt från resten av Europa, där moskéer, minareter och basarer har fått utgöra de främsta markörerna för detta. Hos Europa-Resor AB, Atlasresor AB och Yugotours såväl som i *Turen går till Jugoslavien* har landets brokiga karaktär konsekvent understrukits som en av de mest unika aspekterna av landet som samtidigt har beskrivits som en stor, slavisk, enad nation. Författarna till *Turen går till Jugoslavien* sammanfattar detta väl med orden "ett folk och flera folk".¹⁴²

Enligt reselitteraturen har Jugoslavien kunnat erbjuda resenären en resa mellan olika utvecklingsstadier, mellan Europa och Orienten såväl som mellan dramatiskt omväxlande

¹⁴² Schultz & Meyer (red.) 1964, s.3.

naturscener. Landets mindre utvecklade delar har beskrivits som charmiga och folkliga där kulturella företeelser såsom folkmusik och folkdans varit vanligt förekommande.

Framställningen av Jugoslavien som mindre utvecklat har vid flertalet tillfällen nyttjats som ett säljargument i hänseendet att landet har kunnat erbjuda en mer genuin, unik och folknära turistupplevelse. Med hänvisning till dessa kontraster har Jugoslavien även beskrivits som både främmande och bekant på en och samma gång. Det breda spektrumet av upplevelser som fanns att tillgå i landet återspeglades även i sällskapsresornas rutter, som mestadels gick genom Slovenien, Bosnien och Kroatien där det orientaliska Bosnien i de flesta fallen har framhållits som särskilt intressant för den svenska resenären. Då sällskapsresorna går genom det jugoslaviska kustområdet, framför allt genom Kroatien, betonas landets romerska och västeuropeiska arv. Den delen av resan likställs i många fall med andra solsemestrar runt medelhavet. Konceptualiseringen av Jugoslavien har inte genomgått några relevanta förändringar under den undersökta perioden utöver det faktum att beskrivningar av landet som historiskt, kulturellt och religiöst variationsrikt minskar under 1970-talets andra hälft. Detta till förmån för mer förskönande beskrivningar av jugoslaviska kustområden och badorter vilka tar upp mer utrymme i litteraturen då charterresan och solsemestern ökar i popularitet. I samband med detta skifte lägger litteraturen även större tonvikt vid att ge praktisk information om bland annat hotell, stränder och strandklubbar.

I beskrivningarna av Jugoslavien delade *Turen går till Jugoslavien* ett stort antal likheter med de resekatalogerna, i synnerhet vad gäller betoningen på landets brokiga karaktär. Reseguiden skiljde sig dock från Europa-Resor AB:s och Atlasresor AB:s kataloger i hänseendet att författarna uppmärksammade landets politiska system. Detta har de även gemensamt med Yugotours, Jugoslaviens statliga resebyrå. Som nämnt i analysen kan en av anledningarna bakom utelämnandet av sådan information i Europa-Resor AB:s och Atlasresor AB:s kataloger ligga i 60- och 70-talens kritik gentemot att resa i diktaturer. Sett utifrån Eric G.E. Zuelows "tourist gaze" är ett sådant utelämnande fullt rimligt då författarna bakom reselitteraturen måste ha konsumentens efterfrågan i beaktande. Att aktivt uppmärksamma landet som socialistiskt inför en bredare skara konsumenter kan riskera att väcka associationer med staterna på motsatt sida järnridån. Att Jugoslavien var socialistiskt kan dock tolkas som underförstått vid de tillfällen då reselitteraturen försäkras läsaren om att särskilda anhalter upprätthåller västerländska standarder,

eller att det går att få tag på samma varor och produkter som hemma i Sverige. Dessa påståenden kan tänkas vara svar på kritiska föreställningar om Jugoslavien som kan ha funnits hos läsarna. Att författarna bakom *Turen går till Jugoslavien* väljer att inkludera denna information, och därtill tillskriva den jugoslaviska regeringen goda egenskaper är därför uppseendeväckande. Återigen är det värt att påminna sig om att reseguiden vänder sig mer åt resenären som redan bestämt sig om sitt resmål, därför ligger det i författarnas intresse att erbjuda en så välkurerad upplevelse som möjligt.

Vidare har det framgått från undersökningen att de främsta säljargumenten för resor till Jugoslavien har varit det som kan klassas som bekant och västerländskt (romerskt, habsburgskt, modernt m.m.) samt det som kan klassas som främmande och österländskt (osmanska riket, minareter, basarer, moskéer m.m.). Det österländska kallas för Orienten i Jugoslavien, och kanske framhävs detta i så pass hög grad eftersom det sågs vara en liten bit av någonting otroligt främmande men ändå tillgängligt så pass nära i Europa. Det romerska och habsburgska ses möjligen som någonting attraktivt då det placerar Jugoslavien i samma kulturhistoriska kontext som resten av Medelhavsområdet och i viss mån likställer Jugoslavien med exempelvis Italien, Spanien eller Grekland. Möjligtvis är det så att mellanrummet mellan dessa två extremer utgörs av det "slaviska" vilket helt enkelt var mindre intressant för svenskar under 1900-talets andra hälft. Att exotifiera och beskriva ett land som särskilt främmande kan, likt Zuelow argumenterar, spela en roll i att skapa en känsla av "Vi och De" vilket kan förstärka resenärens uppfattning om sin egen identitet. Anmärkningsvärt är att framför allt Yugotours och Atlasresor AB i viss mån försökte göra de jugoslaviska resmålen mer bekanta i form av kärleksförklaringar från Uno "Myggan" Ericson samt via referenser till Pippi Långstrump. Kanske var detta i syfte att locka de resenärer som inte finner lockelse i det främmande lika attraktivt.

Fortsättningsvis påvisar undersökningen en tydlig förändring i vilka säljargument kring Jugoslavien som cirkulerade i litteraturen. Som nämnt ovan framhövdes landets kulturella, religiösa och historiska brokighet som den främsta anledningen att resa till landet under 1950- och 60-talen. Detta säljargument förekom under hela den undersökta perioden men kom att hamna i skymundan under 70- och 80-talen till förmån för sol- och badresorna längsmed den Adriatiska kusten. I och med att solsemestrarna och charterresorna ökade i popularitet övergick

de huvudsakliga säljargumenten i att beskriva dessa platser som vackra, solfyllda och bekväma. I Yugotours rese kataloger från slutet av 70- och början av 80-talet betonas möjligheterna till en klassisk charterupplevelse både i text och visuellt. I stället för en unik kulturell upplevelse frestas läsaren med lättklädda kvinnor och drinkar i solen.

I väg av det teoretiska ramverket har användandet av Todorovas "balkanism" och Zuelows "tourist gaze" varit hjälpsamma verktyg när det kommer till att belysa vilken ställning Balkan har haft i en svensk kontext samt hur föreställningar av Jugoslavien har brukats i kommersiellt syfte. I synnerhet har Zuelows "tourist gaze" varit till stor hjälp när det kommer till att belysa relationen mellan litteraturens producenter och konsumenter och på så sätt koppla reselitteraturens innehåll till ett större svenskt sammanhang. Mot slutet av arbetet noterades att arbetet inom ramen för balkanismen i högre grad har varit teoribekräftande då den har riktat uppmärksamheten mot samt bekräftat Todorovas argument kring hur Jugoslavien har tillskrivits ett sorts europeiskt mellanförskap i reselitteraturen.

Slutligen vill jag återigen betona att ett delsyfte med detta arbete var att försöka fylla ett tomrum i den svenska turismhistorieskrivningen. Just eftersom representationer av Jugoslavien i svensk reselitteratur är så pass understuderat är det mycket svårt att sätta denna undersökning i jämförelse med tidigare sådana. Det går dock att urskilja ett fåtal aspekter av detta arbete som är i linje med tidigare forskning. Exempelvis går det att se ett skifte i säljargumenten, där resorna som erbjuds går från att vara sällskapsresor landet runt med buss, till ett större fokus på solsemestrar med möjligheter till bl.a. avkoppling och fest. Detta överensstämmer med de bredare svenska trenderna som återges av bl.a. Gråbacke och Löfgren. Representationerna av Jugoslavien överensstämmer även i hög grad med de som Larry Wolff funnit i sina undersökningar av reseskildringar samt de som Todorova byggt sin teoribildning kring. För att återkoppla till Rudy Koshar karakteriseras det moderna samhället av förflyttning. Den moderna människan reser mer än någonsin tidigare, så till den grad att de flesta som läser detta arbete med största sannolikhet har åkt på minst en utlandsresa i sitt liv. Med detta i åtanke går det inte att förneka att rese kataloger och reseguider är värdefulla källor som kan berätta mängder om tiden de producerades i och bör därmed ägnas större uppmärksamhet inom historieforskningen.

Bilagor

Bilaga 1

Språket

Språket

Grundregeln för det serbo-kroatiska språket, som är Jugoslavien officiella, är att det uttalas som det skrivs. Man bör dock lägga på minnet uttalet av följande konsonanter:

- c = ts
- č = tš
- ć = tj
- š = s
- š = tomande sj
- ž = tomlid sj

Några vanliga ord och uttryck

Allmänna uttryck:
 goddag dobar dan
 adjö do vidjenja
 förlåt izvinište
 ja da ja da
 nej ne
 tack hvala
 varskådet izvolište
 kom dođite
 var god mili seđite
 jag heter ja se zovem
 hur står det till? kako ste?
 var är gde je...?
 vad är det? šta je ovo?
 jag vet nije me znam
 jag är svensk ja sam švedjanin
 Sverige Švedska
 bra dobro
 fort brzo

Tid
 morgon jutro
 middag podne
 eftermiddag po podne
 kväll veče
 nattetid ponoć
 dag dan
 vecka tjedan
 månad mesec
 år godina
 vår proleće
 sommar leto
 höst jesen
 vinter zima
 i dag danas
 i går juče
 i morgon sutra
 en timme jedan sat
 ½ timme pola sata
 en kvart četvrt sata

Veckodagsnamn:
 söndag ete. neđelja, poneđeljak, u'torak,
 sreda, četvrtak, petak, subota

Språket

Biltäster
 bil auto
 elja ulje
 benzin benzol
 var finns det en bensinstation? gde je benzinska stacija?
 var finns närmaste verkstad? gde se nalazi najbliža garáža?
 reservdelar rezervni dijelovi
 är detta vägen till...? da li je ovo put za...?
 rakt fram pravo
 till höger desno
 till vänster levo
 stopp stoji
 kör långsamt vozi lagano
 hurdan är vägen kakva je cesta?
 kurva krivina
 se upp för släpet, pazi na voz korovog raskršćana

Tåg och båt
 var är stationen? gde je željeznička stacija?
 var är biljettkonten? gde je blagajna?
 en biljett I klass till... jednu kartu prve klase za...
 en biljett II klass till... jednu kartu druge klase za...
 tur- och returbiljett povratna karta
 hur dags går tåget, kada po'niži vink?
 sövagn, spa'vna kola
 restaurangvagn vagon restora'n
 vagn med sällskap
 upplysningsbyrå informacioni ured
 herrskåp za gospođin
 damtoilet za dame
 buss autobus
 spårväg, järnvägen
 hur dags avgår ångbåten till...? kada po'las parobrod za...?

Hotell och måltider
 rum soba
 rum med två bäddar soba sa dva kreveta
 rum med bad soba sa kupatilom
 med havet srebna moru
 för en dag za jedan dan
 för två dagar za dva dana
 för en månad za mesec dana
 nyckel ključ
 jag reser i morgon ja pu'tujem sutra
 köpare ko'pobor
 middag (smörgå) ručak
 kvällsmat (middag) večerom
 matställe, jef'ovnik
 bröd hleb

Språket

suppa suppa
 fisk riba
 kött meso
 ost sir
 frukt voće
 grönsaker povrće
 glass sladoled
 öl pivu
 vin vino
 ett glas vatten čaša vode
 kaffe (turkiskt) crna kafa
 te čaj
 smör maslac
 vad förenär Ni šta mi vi preporučujete?
 för jag be om rekommendation
 var ražun

bageri pekarna
 grönsaksaffär voćarna
 skickare mešinar
 läkare lekari
 apotek apoteka
 tandläkare zubar
 sjukhus bolnica
 postkontor pošta
 frimärke poštanske marki
 löve jasto
 till uhandet za ispostu'natvo
 100 gram sto grama
 ½ kg pola kilograma
 ½ liter pola litre

Isköp
 jag skulle gärna vilja ha hodu da kupim
 vad kostar det? šta staje ovo?
 det är dyrt? šta je skupo
 tack hvala

Väret
 det är vackert vider dan je lep
 det är varmt toplo je
 det är kallt hladno je
 det regnar pada kiša
 det snöar pada sneg
 det blåser duva vetar

Räkneorden

1 jedan	7 sedam	22 dva'deset dva, ete 80 o'sumdeset
2 dva	8 osam	30 tri'deset
3 tri	9 devet	40 četrdeset
4 četiri	10 deset	50 pedeset
5 pet	20 dva'deset	60 šezdeset
6 šest	21 dva'deset jedan	70 osamdeset

Det kyrilliska alfabetet

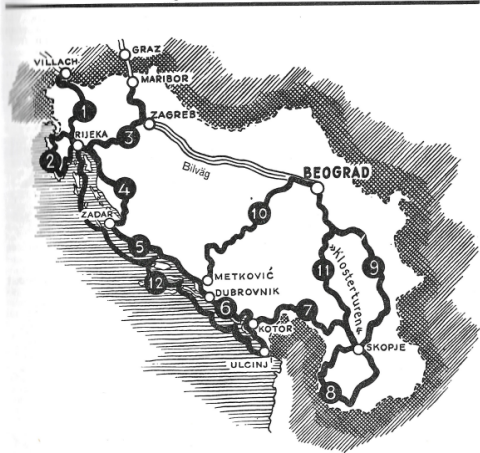
А	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	З	И
А	В	Г	Д	Ђ	Е	З	И		
Ј	К	Л	Љ	М	Н	Њ	О	П	Р
Ј	К	Л	Љ	М	Н	Њ	О	П	Р
С	Т	Ћ	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ
С	Т	Ћ	У	Ф	Х	Ц	ДЗ	С	

utt. ung. som gn i eng. »George»
 utt. som gn i fr. »bourgeois»
 utt. som j i utt. som fr. »journal» tonande s
 utt. d + utt. sj
 utt. sj utt. d + utt. sj
 tonande sj

Sammanfattning av serbokroatiska begrepp, fraser och siffror följt av det serbokroatisk-kyrilliska alfabetet översatt till svenska bokstäver.

Bilaga 2

12 ruter genom Jugoslavien



Teckenförklaring

- Hotell av mycket hög klass. Pensionspris 1800—3000 din. per dygn.
- Hotell av god klass. Pensionspris 1000—1800 din. per dygn.
- Hotell utan särskild komfort, ofta primitiva. Pensionspris 600—1000 din. per dygn.
- Redaktionen påtar sig intet ansvar för angivna priser.
- Järnvägsförbindelser urval
- Bussförbindelser >
- Båtförbindelser >
- Flygförbindelser >
- Campingplatser >

Översikt över de 12 rutter som föreslås i reseguiden följt av en teckenförklaring.

Referenser

Källmaterial

Reseskildringar

Jensen, Alfred, *Kors och halfmåne: reseskisser från den europeiska Orienten ; med 38 bilder*, Bonnier, Stockholm 1911.

Jensen, Alfred. *Slaver och Germaner*, Svenska Folkets Öreskrifter N:r 37, 1899.

Jensen, Alfred, *Slaverna och världskriget: reseminnen och intryck från Karpaterna till Balkan 1915-1916*, Bonnier, Stockholm 1916.

Jensen, Alfred, *Slavia: kulturbilder. Från Volga till Donau*, Bonnier, Stockholm 1896.

Resekataloger

Atlasresor AB, *Atlasresor sommaren 1969*, Göteborg 1969.

Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1970*, Göteborg 1970.

Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1972*, Göteborg 1972.

Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1976*, Göteborg 1976.

Atlasresor AB, *Atlasresor Vår - Sommar - Höst 1977*, Göteborg 1977.

Europa-Resor AB, *En kunglig semester sommaren 1960 med Europa-Resor*, Helsingborg 1960.

Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1956*, Helsingborg 1956.

Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1958*, Helsingborg 1958.

Europa-Resor AB, *Europa-Resor 1959*, Helsingborg 1959.

Europa-Resor AB, *Europa-Resor Flyg-Buss 1965*, Helsingborg 1965.

Europa-Resor AB, *Europa-Resor sommaren 1966*, Helsingborg 1966.

Europa-Resor AB, *Sällskapsresor 1953*, Helsingborg 1953.

Europa-Resor AB, *Sällskapsresor 1960*, Helsingborg 1960.

Jugotours, *Jugotours sommaren 1967*, Stockholm 1967.

Yugotours, *Jugoslavien - du gröna, du blåa - Yugotours sommaren 1971*, Stockholm 1971.

Yugotours, *Jugoslavien - Landet som även värmer hjärtat. - Yugotours 1974*, Stockholm 1974.

Yugotours, *Jugoslavien och Yugotours - det bästa samspelade paret för din semester '78*, Stockholm 1978.

Yugotours, *Jugoslavien och Yugotours - det bästa samspelade paret för din semester '79*, Stockholm 1979.

Yugotours, *Jugoslavien - På egen hand - Yugotours sommaren 1971*, Stockholm 1971.

Yugotours, *Jugoslavien är den rätta platsen för individualister! Res på egen hand med Yugotours - Yugotours sommaren 1970*, Stockholm 1970.

Yugotours, *Kristallklart vatten, gröna stränder utan trängsel. Det är Jugoslavien med Yugotours... Yugotours sommaren 1970*, Stockholm 1970.

Yugotours, *Sommar 1980 - Marknadens mest prisvärda resor till bad, sol, värme, skärgård, höga berg och bilfria städer i Jugoslavien. Neutralpress stöder våra argument*, Stockholm 1980.

Reseguides

Schultz, Hans Joakim & Meyer, Torben J. (red.), *Turen går till Jugoslavien*, 1. uppl., 2:a tryckning, Gebers Förlag AB, Stockholm 1964.

Internet

Astrid Lindgren Company. Pippi Långstrump på de sju haven. *Astrid Lindgren Company*
<https://www.astridlindgren.com/sv/film/pippi-langstrump-pa-de-sju-haven> (hämtad 2023-05-02).

Bechmann Pedersen, Sune, "Eastbound tourism in the Cold War: the history of the Swedish communist travel agency Folkturist", *Journal of Tourism History*, Vol. 10, nr. 2, 2018, s.130-145.
<https://doi.org/10.1080/1755182X.2018.1469679> (hämtad 2023-03-16).

Cviic, Christopher, "Review: Review Article: Perceptions of Former Yugoslavia: An Interpretative Reflection", *International Affairs*, Vol. 71, nr. 4, 1995, s.819-826,
<https://doi.org/10.2307/2625100> (hämtad 2023-03-09).

Förordning 1294/1999, *Europeiska rådets förordning 1294/1999 av den 15 juni 1999 om frysande av tillgångar och ett investeringsförbud avseende Förbundsrepubliken Jugoslavien och om upphävande av förordningarna (EG) nr 1295/98 och (EG) nr 1607/98.*
<http://data.europa.eu/eli/reg/1999/1294/oj> (hämtad 2023-05-02).

Gustafsson, Thomas, Turismen nyckeln, *Sydkusten.es*, 2011-03-04,
<https://www.sydkusten.es/sk/161/a/14679/turismen-nyckeln/> (hämtad 2023-05-02).

Hrvatsko Narodno Kazalište u Zagrebu [Kroatiska nationalteatern i Zagreb], HNK - O zgradi [Om byggnaden], *Hrvatsko Narodno Kazalište u Zagrebu*,
<https://www.hnk.hr/hr/o-nama/o-zgradi/povijest-zgrade/> (hämtad 2023-05-03).

Miladinović, Sonja, På vift i den europeiska orienten. Om svenska reseskildringar av Balkan, i *Kulturstudier i Sverige*. Axelsson, Bodil & Fornäs, Johan (red.), Nationell forskarkonferens,

13–15 juni, 2005, Norrköping, Sweden, Linköping Electronic Conference Proceedings, 2005, s.673-688, <https://ep.liu.se/ecp/015/ecp05015b.pdf> (hämtad 2023-03-16).

Miošić, Marta, "Svenska resenärers skildringar av Balkan", kandidatuppsats, Universitetet i Zagreb, 2021, <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg:4790> (hämtad 2023-03-16).

Nationalencyklopedin, Alfred Jensen.

<http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/alfred-jensen> (hämtad 2023-04-18).

Nationalencyklopedin, kelim.

<http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kelim> (hämtad 2023-04-24).

Nationalencyklopedin, panslavism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/panslavism> (hämtad 2023-05-08).

Nationalencyklopedin, Uno Myggan Ericson.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/uno-myggan-ericson> (hämtad 2023-04-25).

National Gallery of Slovenia, The Robba Fountain - The story of the City's Symbol, *National Gallery of Slovenia*,

https://archive.ph/20130418171424/http://www.ng-slo.si/en/default.asp?k=razstava_dogodek&rid=281 (hämtad 2023-05-04).

Qvist, Silje, Historien om Simon Spies skal skrives om – her er de ting, vi er mest rystede over fra ny dokumentar, *Femina*, 2022-08-22,

<https://www.femina.dk/agenda/samfund/historien-om-simon-spies-skal-skrives-om-her-er-de-ting-vi-er-mest-rystede-over-fra> (hämtad 2023-04-28).

Tchoukarine, Igor, Yugoslavia's Open-Door Policy and Global Tourism in the 1950s and 1960s, *East European Politics and Societies*, Vol. 29, nr. 1, 2015, s.168-188.

<https://doi.org/10.1177/088832541455116> (hämtad 2023-03-16).

Litteratur

Andersson, Lars M., Berggren, Lars & Zander, Ulf (red.), *Mer än tusen ord: bilden och de historiska vetenskaperna*, Nordic Academic Press, Lund 2001.

Blom, Thomas & Nilsson, Mats, *Turismens historia & utveckling*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö 2005.

Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö 2002.

Gidlund i samarbete med Sveriges turistråd, *Längtan till landet Annorlunda: om turism i historia och nutid*, Stockholm 1990.

Grandits, Hannes & Taylor, Karin (red.), *Yugoslavia's Sunny Side: a History of Tourism in Socialism (1950s-1980s)*, Central European University Press, Budapest 2010.

Gråbacke, Carina, *När folket tog semester: studier av Reso 1937-77*, Sekel, Lund 2008.

Koshar, Rudy, *German travel cultures*, Berg, Oxford 2000.

Resić, Sanimir, *Balkans historia - Jugoslaviens uppgång och fall*, Historiska Media, Lund 2006.

Todorova, Maria Nikolaeva, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York 1997.

Zuelow, Eric G. E., *A history of modern tourism*, 1. uppl., Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire 2016.

Willis, Göran, *Charter till solen: när utlandssemestern blev ett folknöje : en ny k-spaning*, Trafik-Nostalgiska förlaget, Stockholm 2014.

Wolff, Larry: *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford 1994.